ORD & SAG 27

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning
Aarhus Universitet

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj
Omslagsfoto: Vinter i Universitetsparken
Lars Kruse/AU-foto

Trykt i 1200 eksemplarer
Fællestrykkeriet, Aarhus Universitet
december 2007

INDHOLD:

Viggo Sørensen: Beretning fra center og ordbog 2
Birgit Christensen: Dansk i Tønder i 1600-tallet 4
Inger Schoonderbeek Hansen: Åbydialekt i 1890'erne
– om Danmarks første sociolingvist, Anker Jensen 19
Torben Arboe: Opfandt Aakjær selv dialektord?
– forsvar mod en sejlivet myte 28
Spørg "Skautrup" 42
Viggo Sørensen: Når forfatterne skriver jysk
– og hvad det fortæller om skriftsprog og lydskrift 44
Marinus Poulsen: Te Mar'ken i Holsbrow' (8) 62

Viggo Sørensen:

Året, der gik

– beretning fra center og ordbog

Så gik også 2007. Jysk Ordbog på nettet (www.jyskordbog.dk) er blevet forøget med afsnittet Hv-, og afsnit Hy- følger snart. Sideløbende hermed er redaktionen videreført i Hæ–Hå (med foreløbig 272 spalter, 18 helsides- og 73 spaltekort), og den redaktør, der henter næste skuffe sedler ind til redaktion, vil halvvejs gennem skuffen gå ind i bogstav I. Redaktionstempoet er ikke optimalt, men det er det bedst opnåelige under de givne vilkår.

På plussiden tæller, at fakultetet har opnormeret centrets tredje redaktørstilling til den oprindelige fuldtid; desværre ædes det meste af denne tid fortsat af den undervisning og undervisningsforberedelse, der følger af stillingsstrukturen. Som tabt tid i redaktionssammenhæng tæller også redaktørernes bidrag med artikler i "Oplysningens verden" og "Fra bjerget til byen"; men vi har fundet det vigtigt at bidrage til den opprioritering af tværfaglig formidling, universitet hhv. fakultet markerer med de nævnte værker. Endvidere har deltagelse med foredrag i 9. Nordiske Konference om Leksikografi i Norden (Akureyri) været en god investering i fagligt samarbejde. Endelig har vi som tidligere besvaret mange spørgsmål fra offentligheden (i år ca. 200) samt præsenteret de jyske dialekter og Jysk Ordbog ude omkring i lokalt regi.

Når ordbogsafsnittene først web-publiceres en rum tid efter, at de er redigeret, skyldes det uhensigtsmæssige krav fra ordbogens tekniske webplatform. Korrekt layout på skærmen forudsætter indtastning af bestemte tekstdele og bestemte mellemrum i bestemt skrifttype; velfungerende links til kildefortegnelse og til andre artikler kræver manuel opmærkning i hvert enkelt tilfælde, etc. Så redaktionen skal følges op af minutiøs gennemlæsning og korrektur, hvad det ofte er vanskeligt at skaffe midler til. Kun en ny web-platform vil afhjælpe dette problem – og overhovedet sikre ordbogens fremtid på nettet! (jf. beretningen for 2006).

Det vil desværre også blive en bekostelig affære. Så vi krydser fingre for, at den tekniske opgradering kan ske inden for rammerne af et EU-

finansieret projekt, ansøgt fra og ledet af Center for sprogteknologi og datalingvistik, Københavns Universitet, men involverende en række forskningscentre og læreanstalter ud over landet, heriblandt os. Vort fakultet har allerede bevilget midler til en lokal forberedelse af arbejdet med den tekniske platform, men p.t. synes mulighederne herfor usikre, da UNI-C, der har udviklet den bestående web-platform, har trukket sig fra samarbejdet.

For et par år siden overlod vi centrets båndsamling af originale dialektoptagelser til Statsbiblioteket; hér kan materialet opbevares i særlige klimarum, mens det afventer digitalisering, og selv kan vi udmærket klare os med vore cd-kopier. Første digitaliseringsetape er nu afsluttet, omfattende bånd optaget i et projektsamarbejde 1971-1975 mellem os og vore københavnske kolleger; det er nu op til os at argumentere for snarlig digitalisering af nogle af de ældre, endnu mere truede optagelser. På længere sigt vil det være ønskeligt, at denne vigtige del af vor kulturarv gøres tilgængelig via nettet.

Indsamlingen af materiale til Jysk Ordbog er som bekendt stort set tilendebragt. Det er sjældent, vi er ude at båndoptage dialekt længere; det er sjældent, vi støder på uudnyttede skriftlige kilder – sådan som det også bør være her ved 75 års jubilæet for ordbogens og (dengang) instituttets grundlæggelse. Men vi kan heldigvis stadig trække på et net af kvalificerede meddelere, når vi undtagelsesvis i ordbogskartoteket støder på mindre velbelyste detaljer. Det store antal spørgelistebesvarelser, samlet over en næsten 60-årig periode, er en uvurderlig hjælp ved redegørelsen for jyske ords udbredelse, udtale og betydning, og hele 85% af dette kæmpestore materiale ligger nu let tilgængeligt for redaktørerne (i udskrift, på listeform og ikke mindst: i database).

Jeg vil gerne slutte af med ønsket om en glædelig jul og et godt nytår til vore meddelelere. Også tak til Nordisk Institut, Det Humanistiske Fakultet og Aarhus Universitets Forskningsfond, som i det forløbne år har vist god forståelse for den kulturelle værdi af Jysk Ordbog såvel som de økonomiske og strukturbetingede vanskeligheder, Peter Skautrup Centret arbejder under. Endelig også tak til de mange, som viser publikumsinteresse for vor virksomhed.

Vi håber som alle andre på en hvid jul – og foregriber den med omslagsfotoet af en snedækket universitetspark.

Forfatteren er mag.art. i nordisk filologi og exam.art. i historie

Birgit Christensen:

Dansk i Tønder i 1600-tallet

Denne artikel er en kort sammenfatning af to artikler: 1) Private skolemestre i Tønder i 1600-tallet. Underviste de i at læse og skrive dansk? Vid gränsen. Integration och identiteter i det förnationella Norden, red. Harald Gustafsson & Hanne Sanders, Göteborg 2006. Summary in English. 2) Petrus Jacobi von Alßlef – Lidt om nedertysk, højtysk og især dansk i Tønder i 1600-tallet. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 11, Red. Peter Widell og Ulf Dalvad Berthelsen. Århus 2007. – De er begge blevet til i forbindelse med et projekt om overgangen fra nedertysk til højtysk skriftsprog i Tønder i 1600-tallet. Kildematerialet hidrører fra byarkivet, der opbevares i Landsarkivet for Sønderjylland.

Indledning – Johan Ketelsen

Som omtalt af Anders Bjerrum i hans artikel om Folkesproget i Tønder gennem Tiderne fra 1943, var det daglige talesprog i Tønder i 1500- og 1600-tallet sønderjysk, men mange voksne kunne også nedertysk. Kendskab til det var en praktisk nødvendighed for tøndringerne, for administrations- og retssproget var nedertysk, nedertysk var handelens sprog, og det var det sprog, studenterne og de unge købmænd havde brug for på dannelsesrejser sydpå. Nedertysk afløstes i løbet af 1600-tallet efterhånden af højtysk. Bjerrum skriver: "Det er derfor forstaaeligt, at da Byen foruden Latinskolen ogsaa fik en Borgerskole, maatte denne blive tysksproget, selv om Børnene var dansktalende; det var jo ønskeligt, at Børnene fik lært Tysk saa hurtigt som muligt. Den første Borgerskole, vi hører om, var ganske vist dansksproget: 1614 gav Byraadet Johann Ketelsen Tilladelse til at undervise indtil 10 Drenge i Skrivning og Regning paa Dansk under den Forudsætning, at Drengene ikke vakte Forargelse i Kirken eller andetsteds. Men

dette Forsøg mislykkedes, og 1616 aabnedes en tysk Skole, hvor der undervistes i tysk Læsning og Skrivning, samt Regning; og denne Skole viste sig livskraftig."[1]

Når situationen var sådan, forventer man ikke at finde noget som helst skriftligt på dansk i Tønder byarkiv, for det er administrationens arkiv og indeholder f.eks. en hel del korrespondance med hertugen og forskellige regnskaber. Det var derfor en stor overraskelse, at der dukkede nogle få dansksprogede tekster op, og at der desuden fandtes nogle vidnesbyrd om, at man kunne læse dansk i Tønder i datiden.

Den gamle skolebygning, der rummede latinskole til venstre og tysk skole til højre og bolig til den tyske skolemester ovenpå.

1 Anders Bjerrum, *Folkesproget i Tønder gennem Tiderne*. i: M. Mackeprang (udg.) *Tønder gennem Tiderne*. Skrevet af danske forfattere. *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland,* Nr. 3, 1943, bd. II, s. 449, *The language of the people of Tønder through the ages* i: Anders Bjerrum, *Linguistic papers*. Published on the occasion of Anders Bjerrum's 70th birthday, 12th March 1973, by Selskab for Nordisk Filologi, Copenhagen. 1973, s. 60. – Skolen omtales også af M. Mackeprang, *Tønder under Hertugstyre indtil 1713* i: M. Mackeprang (red.) *Tønder gennem Tiderne*. Skrevet af danske forfattere. *Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland,* Nr. 3, 1943, bd. I. s. 118, og af Ludwig Andresen, *Geschichte der Stadt Tondern bis zum dreißigjährigen Krieg (1627).* Flensburg 1939, s. 185.

Danske tekster fra Tønder

Den tidligste af de fundne danske tekster i byarkivet er skrevet af en blytækker ved navn Andres Karstensen og lyder: *"Dette Zedel ehre loest Paa Mögiltunder biercke tinge then 16 Juny Ao 1602* (= denne seddel er læst på Møgeltønder Birketing 16/7 1602)*."*[2] Men den er, som det fremgår, skrevet ude i Møgeltønder, der hørte til de kongerigske enklaver i Slesvig, så den tæller ikke rigtigt med i denne sammenhæng.

Fra selve Tønder by er der to korte danske tekster på dokumenter, der ellers er skrevet på hhv. nedertysk og højtysk, og et enkelt helt brev på dansk.

Den ældste danske tekst skrevet af en borger i Tønder og bevaret i Tønder byarkiv; den findes på et lånedokument fra byens hospital, hvor man kunne låne penge, en såkaldt hospitalsobligation. Dokumentet er fra 27/3 1632.[3] Selve obligationen er på nedertysk med byskriver Jurgen Thimsens hånd. I indledningen står, at obligationen er udstedt af borger og indvåner i byen Tønder *"Peter Andersen"*. Låntagerens underskrift med tilhørende tekst er på dansk: *"Dete Bekender Jeg Peder Anderß med egen hand"*. Vidnerne, hvoraf det ene var byskriveren, skrev *"hans tomß kramer egen hant als ein tüge"* (= Hans Thomsen kræmmer egen hånd som et vidne) og *"Diße tuchenisse bekenne ick Jurgen Thimßen mit egen handt"* (= Dette vidnesbyrd bekender jeg Jurgen Thimsen med egen hånd). De bruger altså her samme sprog, som obligationen er skrevet på. Der er ikke fundet andre tekster med Peder Andersens hånd til belysning af hans sprogkundskaber. Hvis han havde kunnet nedertysk, ville man umiddelbart forvente, at han skrev dette sprog som de to andre. Nu, hvor han stod og skulle låne penge, var byskriveren en autoritet for ham, og han ville derfor snarest have rettet sig efter ham med hensyn til sprogvalg, hvis han havde kunnet. Så han har sandsynligvis ikke kunnet skrive nedertysk. Byskriveren har accepteret, at hans skriftsprog var dansk, og ikke insisteret på, at der skulle skrives nedertysk, for i så fald ville det have været nemt for ham at diktere og stave den korte tekst, der skulle skrives. Peder Andersen kan have været en af Johan Ketelsens elever; det kunne passe tidsmæssigt.

2 Tønder byarkiv pk. 113
3 Tønder byarkiv pk. 651.

I 1683 blev en flok matroser antaget til flåden og skulle have deres rejseomkostninger godtgjort. De skulle underskrive en kvittering ved modtagelsen af pengene. En af dem gav sin kammerat fuldmagt til at hente pengene og skrev på dansk: *"Jörgen ander Sen fuld mact for min Monedes peng Lauritz Peder Sen"* (= Jørgen Andersen fuldmagt for mine månedspenge Lauritz Pedersen).[4] Man kan se, at han skrev lidt usikkert, men gjorde sig umage. Ved siden af står hans navn igen: *"LareenS peterSen",* antagelig skrevet af Jørgen Andersen, idet han kvitterede. I Lauritz Pedersens lille tekst ses jyske dialekttræk: der er jysk apokope i ordene *min* og *peng*. Det oplyses i teksten, at Lauritz Pedersen var fra Tønder.

Brevet på dansk er fra 15/9 1687.[5] Desværre er det uvist, hvem der har skrevet det. Brevets tekst og underskrift er med samme hånd, men underskriften er utydelig. Det er en besked til en person i Tved, at han skal tilsige Peder Pedersen i Abild, Lars Hansen i Nørhus og Fedder Mickelsen i Bønderby til at skaffe vogn og heste, som skal køre til Sønderborg færge og afhente tømmer til Tønder vandmølle; det samme skal man gøre fra et bol i Lille Emmerske og et i Store Emmerske. Personen, der har skrevet brevet, må være en autoritet med tilknytning til Tønder vandmølle. Han har været vant til at skrive breve på tysk, for han har skrevet bynavnet på tysk i dateringen, *Tundern*. Inde i teksten, hvor han nævner Tønder vandmølle, har han skrevet navnet på dansk: *tunder.*

Andre vidnesbyrd om kendskab til dansk

Ud over disse tekster er der fundet forskellige ting, der peger på, at folk i Tønder har kunnet læse dansk.

Allerede 6. maj 1609, altså nogle få år før Johan Ketelsen var skolemester, lod adelsmanden Benedikt Rantzau skrive (på nedertysk i et brev, der ellers er på højtysk) om en dom, der var afsagt i Viborg, at han gerne havde set den afsagt på tysk, men at den ikke behøver at oversættes, for borgmester og råd i Tønder forstår jo begge sprog: *"de Hernn Burgermeister vnnd Rath der denischen jo so wol kundich dann der duttschen sprache"*.[6]

4 Tønder byarkiv pk. 951.
5 Tønder byarkiv pk. 23, fol. 128.
6 Tønder byarkiv pk. 811.

Der findes fra 9/4, 13/4 og 15/4 1676 tre breve på dansk til borgmestre og råd i Tønder fra admiral Jens Rodsteen[7], der det følgende år deltog i slaget i Køge bugt 1/7 1677. Nu opholdt han sig i Ribe og forlangte nogle bådsmænd, som skulle stille hos ham i Ribe.[8] Iflg. påskrift med byskriverens hånd er brevet af 9/4 blevet forelagt i Tønder den 12/4 kl. 8 om aftenen. Man reagerede omgående, for det fremgår af brevet fra admiralen af 13/4, at man har svaret ham, at bådsmændene ikke kunne leveres så hastigt, som han ønskede. Da borgmestrene og rådmændene tog stilling til sagen, må der have været mindst en person til stede, som kunne læse dansk.

Fra 26/2 1680 findes et åbent brev på dansk, udstedt i Skærbæk af *Henning Arentßen Fischer*, der var sognepræst i Skærbæk, *Jacob Oluffßen Loune*, kapellan, samt kirkeværgerne *Anders Hanßen*, Hjemsted, og *Niß Anderßen* i Gesing.[9] Man kan se, at det er skrevet af sognepræsten selv, ved at sammenligne med hans underskrift på det. Brevet er Niels Terstensens bevis på, at han og hans moder er salig Hans Terstensens arvinger; Hans Terstensen har i nogle år tjent som matros i Holland og skal være afgået ved døden på rejse udi Ostindien. Henning Arentsen Fischer, der levede ca. 1636–29/12 1690 og havde studeret i Leipzig, Jena og København, var født i Tønder som søn af digegreve og husfoged i Tønder Arendt Hennings Fischer.[10] Han var altså fra barnsben af fortrolig med sprogforholdene i byen. Han har givetvis kunnet skrive både højtysk og dansk. At skrive dansk kan han naturligvis have lært i København; det er ikke nødvendigvis sket i Tønder. Skærbæk hørte under Ribe stift, så dansk har været hans embedssprog, men da Skærbæk ikke lå i de kongerigske enklaver, var tysk byens verdslige myndigheders sprog.[11] Om han har anet, at brevet

7 Levede 1633-1706, var lige som sin bror Markor admiral, deltog i slaget i Køge bugt 1.7. 1677. Th. Topsøe-Jensen, "Rodsteen, Markor, 1625-81, admiral." *Dansk biografisk Leksikon*, 3. udg. ved Sv. Cedergreen Bech, bd 12, 1982, s. 269; C. With, "Rodsteen, Jens." *Dansk biografisk Lexikon*. Udgivet af C. F. Bricka. XIV. Bind. Kjøbenhavn 1900, s. 144f.

8 Tønder byarkiv pk. 116.

9 Tønder byarkiv pk. 796. - Hjemsted og Gesing er landsbyer tæt ved Skærbæk, i nutiden dele af byen.

10 Otto Fr. Arends: *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864*. I-III. København 1932, bd. I s. 250; Paul Nedergaard: *En dansk præste og sognehistorie*. Bd. 9B. København 1972, bd. 9B s. 1072. Jfr. S. V. Wiberg, *En Almindelig Dansk Præstehistorie I-IV.* Odense 1870-1873. Genoptrykt København 1959-1960, Bd. III, s. 98.

11 H. V. Gregersen, *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af fortyskningens historie indtil 1600-årene*. Odense 1974. s. 275, kort s. 393; H. V. Gregersen, *Slesvig og Holsten før 1830*. København 1981, s. 250, 253.

ville havne i Tønder, er uvist, men netop et åbent brev skal jo være forståeligt for mange.

Privatbreve er en sjældenhed i byarkiver, men der findes et fra 20/6 1674 fra en dame i Odense, *Ingeborg salig Anders Poulles*, til Peter von Halten i Tønder.[12] Hun har selv skrevet det. Peter von Halten, hvis navn hun skriver *"Petter fon Halten"*, bliver i brevet omtalt som hendes svoger. Dermed menes 'svigersøn', for det fremgår, at Ingeborgs datter var gift med Peter. Datteren er død, og Ingeborg skriver og takker for, at Peter har givet hende en smuk begravelse. Nu beder hun om arv efter sin datter, og brevet er måske havnet hos bystyret i forbindelse med arvesagen. Selv om Ingeborg og Peter måske ikke har kendt hinanden særlig godt, så må man dog tro, at hun har vidst, om hendes svigersøn forstod dansk. Havde det været nødvendigt at skrive på tysk til ham, ville hun så ikke i en by af Odenses størrelse kunne finde nogen, der kunne gøre det for hende? Så trods det tyskklingende slægtsnavn har Peter kunnet læse dansk. I kæmnerregnskaberne for 1693[13] s. 3 og 1698–1702[14] s. 4 findes oplysninger om, at han har betalt renter; byen må have haft penge stående på rente hos ham, så han har ikke hørt til de laveste sociale lag i byen.

Fra årene 1685-1696 findes en korrespondance med Odense, hvor odenseanerne skrev dansk til Tønder og tøndringerne tysk til Odense.[15] En borgersøn og slagtersvend fra Tønder, Jacob Rasmussen eller Asmussen, som havde været ombord på et hollandsk skib, var blevet taget til fange af sørøvere i Algier; der korresponderedes om penge til løskøbelse af ham med borgmestre og råd i Odense, hvor han havde familie. Vedlagt et brev fra Odense 26/6 1686[16] findes en erklæring, også på dansk, fra Jacob Rasmussens svoger, Jacob Brochman, der nævner, at hans kone for 12 dage siden har været i Tønder. I Odense har de altså været helt klare over sprogforholdene i Tønder på den tid, og vi kan slutte, at i Tønders bystyre har man kunnet læse dansk på den tid, men man skrev det ikke. I Odense han man forstået tysk, men formodentlig skrevet dansk, fordi der ikke var nogen grund til andet.

12 Tønder byarkiv pk. 116.
13 Tønder byarkiv pk. 1210.
14 Tønder byarkiv pk. 1211.
15 Tønder byarkiv pk. 112 og 115.
16 Tønder byarkiv pk. 115.

Petrus Jacobi von Alßlef alias Hr. Peder Jacobsen Alslev

Det mest overraskende fund, der blev gjort, var nok et brev fra "*Petrus Jacobi von Alßlef*", skrevet i København 23/3 1634.[17] Som skik var blandt lærde mænd, har han oversat sit navn til latin. Derhjemme har han heddet Peter Jacobsen fra Alslev. Tøndringerne har åbenbart gerne villet have ham til kapellan i byen, for han skriver på højtysk, at han er glad for at være kvalificeret til kapellantjenesten. Han opholder sig i København for det danske sprogs skyld. Han har opholdt sig så meget blandt tyske, at kun lidt er blevet tilbage af hans dansk. Han er endnu ikke tilfreds med sit dansk og behøver endnu et år i København. Før han har nået sit mål mht. danskkundskaber, har han ikke i sinde at komme hjem. Men til den tid vil han gerne være til tjeneste.

Tydeligvis forventede han, at borgmester og råd i Tønder havde en positiv holdning til dansk, og at han ville gøre et godt indtryk på dem ved at gøre sig umage med dansk. Det har snarest været den tidlige morgengudstjeneste, han skulle forrette. Den var altid på dansk, dog med salmesang på tysk.[18]

Når han var fra en af de to landsbyer ved navn Alslev, der ligger i nærheden af Tønder, må hans førstesprog, som man jo ikke så nemt glemmer, have været sønderjysk, så det, han mener med dansk, må være rigsmålet. Den skik, at man i Sønderjylland omtaler rigsmålet som *dansk,* som Karen Margrethe Pedersen, Skærbæk, har skrevet om[19], havde man altså allerede den gang.

Tøndringerne kunne ikke vente på, at Petrus gik der og øvede sig, så de ansatte Lorenz Wieding fra Flensborg.[20] Selv om han kom til Tønder fra Flensborg, tyder navnet på, at han kom fra eller havde familieforbindelse til Hvidding sogn lidt syd for Ribe, eller evt. Vidding herred syd for Tønder; sognenavnet er dog nok mere sandsynligt som tilnavn.

Det er så heldigt, at kirkebøgerne er bevaret fra begge de sogne i nærheden af Tønder, hvor der er en landsby, der hedder Alslev, nemlig

17 Tønder byarkiv pk. 513.

18 Bjerrum, *Folkemaalet i Tønder* 1943 (1973) 448-449, 453-454 (59, 63-64).

19 Karen Margrethe Pedersen, *"Han vedblev at tale – sønderjysk". Pluk fra forskning i Sønderjylland* 2, 1997, s. 1-7

20 Ludwig Andresen, *Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869*. Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft Nr. 46. Kiel, 1937, s. 129

Hjordkær og Højst. Hjordkær kirkebog er den ældste kirkebog, vi har. Den er bevaret fra 1573, og Højst kirkebog er næsten lige så gammel, fra 1589.[21] I dem begge nævnes en Peter Jacobsen, men ham, der nævnes i Hjordkær, var født i 1614, så i 1634 var han lidt for ung til at have skrevet brevet. I Højst kirkebog derimod ses nytårsdag 1604 døbt en Peter, der var søn af Jep Petersen. *Jep* er *Jacob* på sønderjysk. Det må være brevskriveren.

Præst i Højst var dengang Johannes Prætorius, der var fra nabosognet Bedsted.[22] Han havde venner i Tønder. Det var købmanden Berend Ubbing, og præsten Johannes Mauritius, der stod faddere til hans søn og efterfølger i embedet.[23] Så det kan tænkes, at det er ham, der har anbefalet Petrus til embedet i Tønder. Han havde også en anden god ven, en kammerat fra studietiden i Rostock i 1588, måske allerede fra barndommen. Det var Niels Heldvad, der først var præst i sit fødesogn Hellevad og senere, fra 1615 til sin død 25/8 1634, var kongelig kalendariograf og boede i København.[24]

Det er sandsynligt, at Johannes Prætorius har formidlet kontakt mellem Petrus Jacobi og Niels Heldvad, og at det var hos ham, Petrus Jacobi opholdt sig i København. Det samme gjorde formodentlig Johannes Prætorius' søn, der også hed Johannes Prætorius. Han blev indskrevet ved Københavns Universitet i april 1634. Han kom til universitetet fra katedralskolen i Odense.[25] Heldvad udsendte i 1624 en formularbog, *"En Ny oc Skøn Formular Bog"*.[26] Hans formål med den var at opdyrke det danske skriftsprog, og han gjorde det helt bevidst ved at indføre latinske og tyske fremmedord. Vibeke Sandersen skriver, at Heldvad giver udtryk for beundring for tysk

21 Hans H. Worsøe, *Slægtshistorie i Sønderjylland – en vejledning*. 2. reviderede udgave. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 80, Aabenraa 1999, s. 53-55.

22 H.V. Gregersen, *Plattysk*, s. 349-340; H.V. Gregersen, *"Johannes Prætorius (I.)" Sønderjysk Månedsskrift,* 58. årgang, 1982, s. 212.

23 Birgit Christensen, *Petrus Jacobi von Alßlef*. s. 83.

24 H.V. Gregersen, *Niels Heldvad. Nicolaus Heluaderus. En biografi.* Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland 17. København 1957, s. 177, i tysk oversættelse: *Niels Heldvad. Nicolaus Helduaderus. 1564-1634*. Flensburg 1967, s. 248; Vibeke Sandersen, *"Niels Heldvads Formularbog. En genre i en tradition"*. I: *Ord, Sprog oc artige Dict. Et overblik og 28 indblik. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*. Redigeret af Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen og John Kousgård Sørensen. 1997, s. 285.

25 Københavns Universitets Matrikel, Rigsarkivet.

26 Indgående behandlet af Vibeke Sandersen, "*Niels Heldvads Formularbog. – Formularbøger* er iflg. Salmonsens Konversationsleksikon, 2. udg., bd. VIII, s. 489-90 (artikel af "*Jørgensen, P. J.,* Professor", dvs. retshistorikeren Poul Johs. Jørgensen) "Samlinger af Dokumenter og Breve, der skulde tjene til Forlæg og Mønster ved fremtidige Udfærdigelser".

sprog og tradition, "så man føler sig fristet til at tro, at det er der, man skal søge hans forbilleder."[27] Det fremgår af bogens fortale, at den var skrevet til vejledning for ungdommen, så han har altså haft interesse for at vejlede unge.

Niels Heldvad var en velset gæst ved Christian IV's hof.[28] Kongen var heller ikke uden interesse for sprog; det vidner hans meget specielle kommatering om. I 1631, altså netop på den tid, da Niels Heldvad var i København, begyndte Christian IV at udvikle sin egen måde at sætte komma på. Efterhånden satte han komma næsten i alle mellemrum mellem ordene, hvis ikke der var tale om korte ord. I så fald kunne der være to, måske tre ord mellem to kommaer.[29]

Petrus Jacobi ville gerne hjem, og det blev Christian IV, der sørgede for, at han kom tilbage til sin hjemegn. Vodder kirke hørte direkte under kongen, som besatte præsteembederne ved kirken.[30] Der blev Petrus Jacobi kapellan, hvornår vides ikke. Måske har Niels Heldvad nået at anbefale ham.

Men han døde i en ung alder. I den ældste bevarede præstefortegnelse fra Vodder, som findes i en "*Liber Daticus*" (dvs. gavebog), skrevet i 1777[31] står "*Hr. Peder Jacobsen Alslev Cappellan døde anden Paaske Dag for Alteret.*" Fra andre kilder vides, at det skete i 1646.[32] Det var almindeligt, at man dengang ansatte præster, der var hjemmehørende på egnen og kendt med egnens sprogforhold, sådan som vi har set det med Johannes Prætorius og Niels Heldvad.[33] Om Christian IV havde gjort sig nogen tanker om, at Petrus eller Hr. Peder skulle udbrede sine kundskaber i dansk rigsmål på egnen, kan vi ikke vide.

Byens offentlige skolevæsen før og efter Johan Ketelsen

Hvad Bjerrum ikke var klar over: I retsprotokollen står under 10/1 1609 på nedertysk med byskriver Jürgen Thimsens hånd, at det blev befalet byfogden at melde *Jacob Scholmeister*, at han har forsømt at henvise

27 Vibeke Sandersen, *"Niels Heldvads Formularbog* s. 291.
28 Vibeke Sandersen, *"Niels Heldvads Formularbog* s. 285.
29 Birgit Christensen, *Christian den Fjerdes komma*. Mål & Mæle 17. årgang, maj 1994, s. 27-29.
30 *Danmarks kirker,* udgivet af Nationalmuseet. *Sønderjylland* ved Erik Moltke og Elna Møller under medvirken af Vibeke Michelsen, bd. XXI, *Tønder amt,* 1957, s. 1205.
31 Vodder præstearkiv i Landsarkivet for Sønderjylland.
32 Flere opl. om dette og henv. til kilderne i Birgit Christensen, *Petrus Jacobi*. s. 86-87.
33 H. V. Gregersen, *Plattysk* s. 348-349, Birgit Christensen, *Petrus Jacobi*. s. 81-82.

skoledrengene fra sit hus til den rigtige skole, og fra denne dag må han overhovedet ingen drenge holde i sit hus; hvis han gør det, bliver han sat fra sin tjeneste.[34] Det er skolemesteren i den tyske skole, der jo var i byens tjeneste og blev lønnet af byen. Han har haft privatelever i sit eget hus. Det måtte han ikke. Åbenbart har man haft lokaler til den tyske skole et eller andet sted i byen, før den bygning ved kirken, der endnu står, og som havde lokaler til latinskolen i stueetagen til venstre og til den tyske skole til højre og bolig til den tyske skolemester på 1. sal, stod færdig i 1612.[35] Andresen har belæg på ham fra 1628 og ved, at han hed Jacob Albrecht og er død 21/7 1652.[36] I retsprotokollen er der fra 9/9 1637 en oplysning om, at den tyske skolemester har søgt et huslejetilskud, som han får. På grund af, hvad han citeres for at have kaldt sin *"Beschaffenheit"*, sin beskaffenhed, kan han ikke bo på skolen og har svært ved at betale husleje andetsteds. Han har oplyst, at han kunne få kald andetsteds, men nødig vil flytte på grund af sin alder.[37] Han må have været dårligt gående, så han ikke kunne klare trappen op til 1. sal. Et par gange nævnes i byarkivet navne på andre lærere i byens tjeneste i årene 1616-1618: En Arend Höyer, hvis dårlige regnekundskaber var et problem[38], en Hans Attsen eller Otzen[39], og i 1618 tog kæmner Hans Thomsen til Pellworm for at antage Johannes Gudeknecht, hvis han egnede sig, men det vides ikke, om det var tilfældet.[40] De har tilsyneladende været der samtidig med Jacob Albrecht.

Det ser altså ud til, at der i årene en kort overgang, 1614-16, har været to offentlige skoler i Tønder, en dansk og en tysk. Men

34 Nr. 1724, 1608-1614, Rigsarkivets mikrofilm M 23817.

35 Birgit Christensen, *Private skolemestre,* s. 205, 208 og 213.

36 Ludwig Andresen, *Bürger- und Einwohnerbuch*, s. 131. Andresen har oplysningen om Jacob Albrechts død fra en bestalling, der 21/7 1652 er udstedt på højtysk af borgmestre og råd til Valentin Bonifacius Turingens som tysk skolemester og degn som efterfølger for afdøde Jacob Albrecht, Tønder byarkiv pk. 556. Hvor Andresen har fundet belægget på ham fra 1628, oplyses ikke.

37 Retsprotokol nr. 1728, 1636-1639, Rigsarkivets mikrofilm M 23819. Christensen, *Private skolemestre,* s. 213.

38 Tønder byarkiv pk. 556, fol. 50. 23/7 1617 Extract des Prothocolli. Jf. Andresen, *Geschichte* s. 185, Birgit Christensen, *Private skolemestre* s. 210.

39 Andresen nævner som kilde retsprotokollen. Heri læser man under 24/7 1617, at han bliver antaget til skole- og degnetjenesten til Michaelis. Retsprotokol nr. 1725, 1615-1620, Rigsarkivets mikrofilm M 23817

40 Andresen, *Geschichte,* s. 185.

det var jo kun få år, Johan Ketelsen havde sin dansksprogede skole. Han havde i øvrigt en ualmindelig smuk håndskrift. Det ses af et dokument, der dukkede op i forbindelse med det ovennævnte projekt. 6/7 1621 lånte "*Ingeborch Hanses Sal: Hans Linweuern Nagelatene Wedewe tho Tundern*" (= Ingeborg Hanses salig Hans linnedvævers efterladte enke i Tønder) penge i byens hospital og udstedte en hospitalsobligation.[41] Den er ikke beseglet, så et segl har hun ikke haft, og hun har formodentlig ikke kunnet skrive, i hvert fald ikke pænt nok til lejligheden, for hun lader skrive: *"Dessen tho Orkunde hebbe ick an Miner stath den Erbaren Jacob Lorentzen neffest minem Schwager Johan Ketelsen, Borgere binnen Tundern disses mit ehrer egen hende Vnderschrifft tho becrefftigen gebeden."* (= Til vidnesbyrd om dette har jeg bedt den ærværdige Jacob Lorentzen sammen med min svoger Johan Ketelsen, borgere i Tønder, om i stedet for mig at bekræfte dette med deres egenhændige underskrift.) Johan Ketelsen skriver her: "*Dusse Tugenisse Bekenne Jck Johan Ketelß manu propria."* (= Dette vidnesbyrd bekræfter jeg Johan Ketelsen med egen hånd). Tøndringerne må bestemt have syntes, hans håndskrift var værd at efterligne. Men han fik arbejde som humleskriver.[42] Og efter den tid var sproget i den offentlige skole så nedertysk. Hvor lærte tøndringerne så at læse og skrive dansk? Rejste de alle udenbys som Petrus Jacobi?

Private skolemestre

Der er en anden mulighed: Der nævnes flere gange i byarkivet, ganske særligt i nogle såkaldte skattemandtaller for månedsskatten[43] (dvs. skattelister) nogle skolemestre, som må have virket privat. I årene 1662-81 levede der således en *Jens Schulmeister* i Tønder. I 1666 boede han i Sydøstkvarteret, i mandtallerne for 1669 viser det sig, at han boede *Hinter den Süeder Stellen,* Sønder bag Staldene, den nuværende Skibbrogade[44]; han nævnes som den første i Sønder bag staldene efter Møllevej, den nuværende Gråbrødrevej[45], så han har

41 Tønder byarkiv pk. 651. Christensen, *Private skolemestre*, s. 220.

42 Andresen, *Bürger- und Einwohnerbuch,* s. 127; Andresen, *Geschichte,* s. 185 med henvisning til retsprotokollen 12.9.1616.

43 Tønder byarkiv pk 232.

44 Jf. kort fra 1862, gengivet i M. Mackeprang (red.) *Tønder gennem Tiderne* bd. 1, mellem s. 248 og 249.

45 Birgit Christensen, *Nyere gadenavne i Tønder,* i: *Byens navne. Stednavne i urbaniserede*

måske boet på hjørnet. Der boede han også i 1670 og 1671. I 1674 boede han på vestsiden af Lillegade. I 1675 er han blevet gift, for iflg. kæmnerregnskabet fra det år[46] gav *Jens Schulmeister* 1 mark i bryllupsgebyr. I et "Restanten Register" (restanceregister) 1680-81[47] nævnes, at han var i restance med 8 ß. Velhavende var han nok ikke.

I det samme restanceregister nævnes i Sydvestkvarteret *Hans Schulmeister*, som var i restance med 12 ß.[48]

I månedsskattemandtallerne fra 1666 og 1669 nævnes en *Marten Schuelmeister* i Slotsgade. I det fra 1670 nævnes han ikke, men i 1673 dukker han op igen, nu blandt de folk, der bor i Peter Langheins boder.[49]

Laβ Schuellmeister boede iflg. månedsskattemandtallerne 1671-1673 i Nørregade, hvor det almindeligvis kun var mindre beløb, man betalte i skat.

Detleff Schuelmeister boede iflg. månedsskattemandtallet 1674 på sydsiden af Slotsgade og gav 4 skilling.

Simon Schulmeister nævnes første gang i månedsskattemandtallet 1673; han boede et stykke ude ad Østergade, på nordsiden og gav 12 skilling, den højeste skat af en skolemester. I 1671 synes en dame ved navn Margrethe Ubbings at have boet på det sted, så han er muligvis kommet til efter det år. Han nævnes igen samme sted og med samme beløb i 1674.

Derudover nævnes i Vonsild kirkebog en pige, født i Tønder 1638, som har gået i to private skoler i Tønder, hvor hun har lært at læse tysk: "I hendes opvext blef hun holden til skolen under hos Joachimus Plutschow 2 aar oc siden under Maren Harbrechts i Ulffegaden (dvs. Uldgade), saa at hun kunde ferdig læse oc opbygge hendis christendom af gudelige tytske bøger. ... Hun ... har icke selff underlatt at læse schöne tytsche bønner til Gud."[50]

---

områder. NORNA-rapporter 64. Red. af Vibeke Dalberg og Bent Jørgensen. Uppsala 1997, s. 50 og 55.

46 Tønder byarkiv pk. 1209.

47 S. 9. Tønder byarkiv pk. 951.

48 S. 13. Tønder byarkiv pk. 951.

49 Peter Langhein var apoteker, rådmand og viceborgmester i byen, Ludwig Andresen, *Bürgerbuch* s. 133, Birgit Christensen *Die Schriftsprachkenntnisse der Bürgermeister der Stadt Tønder/Tondern zur Zeit des Schriftsprachwechsels Niederdeutsch-Hochdeutsch im 17. Jahrhundert. Beiträge zur Kanzleisprachenforschung* Bd. 4. Wien. Under trykning.

50 Hans H. Worsøe (udg.), *Vonsild Kirkebog 1659-1708*. København 1982, s. 431.

Der har altså boet ganske mange private skolemestre i Tønder i anden halvdel af 1600-tallet. Det er især i månedsskattemandtallerne, de er nævnt. Men af oplysningerne om skat kan man ikke uden videre drage slutninger om deres indkomst, da der ikke var tale om en indkomstskat som i nutiden.[51]

Charlotte Appel, der sammenfatter sine resultater mht. læse- og skriveundervisning i købstæderne under overskriften "Synligt og usynligt skolehold", er af den opfattelse, at der i alle danske købstæder - i hvert fald fra midten af 1600-tallet, hvor kildematerialet bliver fyldigere - har været "en hel vifte af muligheder" for at få begyndende læseundervisning og evt. grundlaget for skrivning: både små skoler og hjemmeundervisning. Derefter kunne man fortsætte hos byens skrive- og regnelærer eller i latinskolen. Der var også undervisning hos kapellaner, klokkere og organister, primært i de mindste købstæder. Der har været "en stærk efterspørgsel efter basal læse- og (måske i noget mindre grad) skriveundervisning i 1600-tallets danske købstæder." Men det er "klart, at vi på mange måder kun har kunnet se toppen af isbjerget", for de godt gemte oplysninger er nogle gange kun fundet ved rene tilfældigheder. At "holde skole" havde i 1600-tallet kun sjældent med institutioner og bygninger at gøre, og derfor vil en stor den af den tids undervisningsverden nok for altid forblive usynlig.[52] Hendes resultat ligner meget det, vi ser mht. Tønder.

Iflg. G. Japsen, der har behandlet skolerne på landet på den tid og bl.a. omtaler oprettelsen af en skole i Abild umiddelbart nord for Tønder 1648-52[53], ser det ud til at have været en udbredt opfattelse på landet i hertugdømmet i 1600-tallet, at skole ikke var noget, myndighederne skulle blande sig i. Før 1600 lærte degnene børnene katekismus, efter 1600 var bønderne blevet inddraget i det borgerlige økonomiske liv, og det krævede kendskab til de grundlæggende verdslige fag. I første halvdel af 1600-tallet var der i de fleste sogne "bondeskoler", dvs. private skoler, oprettet og finansieret af bønderne uden indblanding fra kirke og øvrighed. Kirken forlangte, at den

51 Lars N. Henningsen, *Indkomstskat. Sønderjysk Månedsskrift* 1/2, januar/februar 2003, s. 32.

52 Charlotte Appel, *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark. I-II. Danish Humanist Texts and Studies* Vol. 23. Edited by Erland Kolding Nielsen. København 2001, s. 269f.

53 G. Japsen, *Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814*. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 40, 1968, s. 9, jf. s. 28.

kristelige elementærundervisning skulle have en central stilling i skolerne, men bønderne betragtede katekismusundervisningen som præsternes og degnenes sag og modsatte sig kirkens krav.

Der er god overensstemmelse mellem det, der vides om Tønder og G. Japsens og Charlotte Appels resultater. Både på land og i by, i hertugdømme og kongerige har holdningen formodentlig i vid udstrækning været den, at skole ikke var noget, myndighederne skulle blande sig i.

Men byarkivet er myndighedernes arkiv, og derfor får vi det at vide, som myndighederne havde med at gøre: Vi får navnene på nogle skolemestre og får helt nøjagtigt at vide, hvad de gav i skat sammen med nogle knap så præcise oplysninger om, hvor de boede. Intet om, hvilket sprog de lærte deres elever at læse og skrive.

Slutning

Dansk skriftsprog har altså formodentlig været mere brugt i Tønder end hidtil antaget. Men i hvilket omfang datidens tøndringer kunne læse og skrive dansk, skal vi ikke vente at kunne få præcise oplysninger om nogensinde. Tønder byarkiv rummer et stort og righoldigt materiale, men vi må altid huske, at det jo ikke er alt, hvad der blev skrevet i byen, der havnede der. Det indeholder kun, hvad der af en eller anden grund kom forvaltningen ved og derfor kom til at ligge på rådhuset. Hvad der har ligget i private hjem af breve, regnskaber mv., er i tidens løb havnet i kakkelovnene. Og vi kan ikke vide, hvilket sprog det var skrevet på.

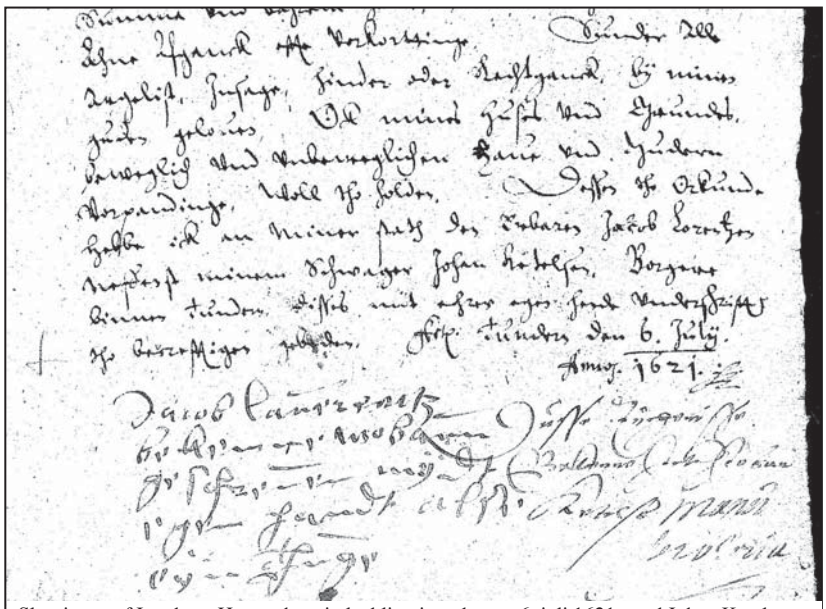

Slutningen af Ingeborg Hanses hospitalsobligation, dateret 6. juli 1621, med Johan Ketelsens underskrift forneden til højre.

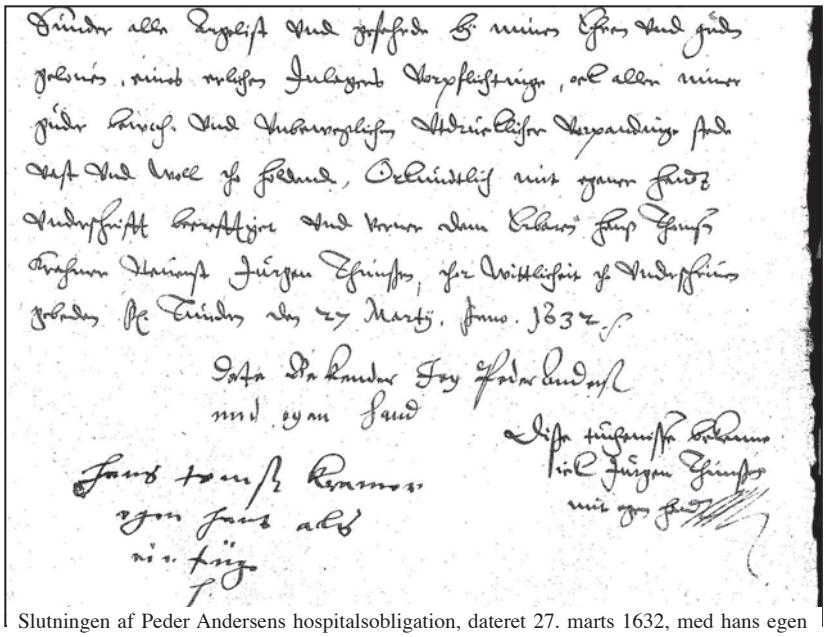

Slutningen af Peder Andersens hospitalsobligation, dateret 27. marts 1632, med hans egen underskrift i midten og de to vidners underskrifter nedenunder.

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Inger Schoonderbeek Hansen:

Åbydialekt i 1890'erne

– om Danmarks første sociolingvist, Anker Jensen

Min kollega Torben Arboe og jeg er ved at lægge sidste hånd på en artikel om århusiansk. Den forsøger at besvare spørgsmål som fx: hvad er kendetegnende for århusiansk? Hvem taler århusiansk? Artiklen udkommer i en populærvidenskabelig bog i serien *Fra bjerget til byen*, hvor ansatte ved institutter under Det Humanistiske Fakultet (Aarhus Universitet), i vores tilfælde Nordisk Institut, ud fra deres forskningsfelt fortæller om Århus og omegn.[1]

Her på Peter Skautrup Centret modtager vi regelmæssigt spørgsmål om århusiansk – naturligt nok i betragtning af at Århus har været hjemsted for centret gennem 75 år. Ikke desto mindre har vi gang på gang måttet melde pas, for vi har aldrig beskæftiget os indgående med (købstadssproget) århusiansk – før nu!

Beskrivelser af århusiansk

Der findes kun en håndfuld kilder der *detaljeret* beskriver det sprog der tales (eller taltes) i Danmarks næststørste by. Det er (i kronologisk rækkefølge) Niels Åge Nielsens artikel "Dialekt, jargon og vulgærsprog i Århus" (*16 århusrids* (1953) s. 225 ff.), Ella Jensens artikel "Om Sproget i Århus 1900-1910" (*Dialektstudier* 2 (1967) s. 197 ff.) og Bent Jul Nielsens artikel "Talesprogsvariationen i Århus – en sociolingvistisk redegørelse og en sammenligning med sproget i Odder" (*Danske folkemål* 40 (1998) s. 51 ff.). I de senere år er der

1 Se mere: http://www.humaniora.au.dk/forskning/formidling/bjergtilby eller Aarhus Universitetsforlag, http://www.unipress.dk

foretaget flere sociolingvistiske undersøgelser, men udelukkende af specifikke grupper af (især unge) sprogbrugere med bopæl i Århus, fx Mette Vedsgaard Christensens artikel "Etnolekt i Århus Vest – morfologiske, syntaktiske og pragmatiske træk" (*Møde om Udforskningen af Dansk Sprog* 9 (2002) s. 141 ff.). Eller også har man undersøgt sprogholdninger frem for egentlig sprogbrug, fx Marie Maegaards artikel "Language Attitudes, Norm and Gender" (*Journal of Linguistics* vol. 37 (2005) s. 55 ff.).

Et vigtigt bidrag til beskrivelsen af århusiansk ud over de nævnte, er en ældre kilde, nemlig Anker Jensens undersøgelse fra omkring 1890'erne af sproget i Åby (knap 4 km vest for Århus C, i dag forstad). Noget af dette arbejde er publiceret, mens andet foreligger som håndskrevne notater. Det man meget kort kan sige om Anker Jensens arbejder er at de var MEGET foran deres tid; set med nutidens sprogvidenskabelige briller må han betegnes som Danmarks første variations-sociolingvist (se nedenfor). Hvad var det så han skrev? Hvorfor skulle det være noget særligt? Og var åbysproget egentligt det samme som århusiansk?

Variations-sociolingvisten Anker Jensen

Til trods for at Anker Jensen har skrevet en del bøger og artikler om sproglige forhold, optræder hans navn hverken i *Dansk Bibliografisk Leksikon* eller andre oplagte opslagsværker. Enkelte biografiske oplysninger fandt vi dog i Peter Skautrups forfatterregister og i Århus Leksikon[2], bl.a. at Anker Jørgen Jensen blev født 1878 i Vitved (ved Skanderborg), men fra sit 4. til sit 18. leveår boede i Åby (jf. *Dania* V s. 213). Han blev student fra Århus Katedralskole 1896 og cand.mag. i fransk, dansk og latin i 1903; fra 1910 underviste han på Ålborg Katedralskole (som timelærer og adjunkt), fra 1920 på Haderslev Katedralskole (som lektor); han døde i 1937.

Anker Jensens sproglige forfatterskab består af bl.a. bøgerne *Indfødt og fremmed i modersmålet* (1902) og *Studier over H.C. Andersens sprog* (1929), samt de her relevante to trykte artikler, nemlig "Sproglige forhold i Åby sogn, Århus Amt" fra 1898 (*Dania*

2 http://www.aakb.bib.dk/lokhist/aarhleks

V) (han var da blot 20 år gammel!) og "Køn og tal i Åbymålet ved Århus" fra 1929 (*Danske folkemål* III), desuden en række efterladte dialektoptegnelser, der (i kopi) indgår i centrets manuskriptsamling.[3]

For at starte med hans utrykte notater består de, if. Poul Andersens beskrivelse, af "6 Afdelinger med Optegnelser, Ordlister, Artikler, Avisudklip og Afhandlinger" (Andersen 1940, s. 51). Centrets manuskriptsamling nr. 380 omfatter kun fotokopier af de 4 dele heraf:

Nr.	**Indhold**	**Kommentar**
105,1	Manuskript "Bøjning af substantiver, adjektiver og pronominer i Åby-målet ved Århus"; 131 sider (inkl. indledning på 10 sider); §§ 1-122: tekst og eksempler (i Dania-lydskrift).	2843 sedler udskrevet af Afd. for Dialektforskning; kopi i Jysk Ordbogs seddelkartotek.
105,2	Manuskript "Køn og tal i Åby-målet ved Århus"; 8 sider; mange eksempler (i Dania-lydskrift).	Trykt i *Danske Folkemaal* III (1929) s. 22-24.
105,4	Manuskript "Gramm. Cimbr."; 36 sider (formentlig forarbejder og notater til 105,1, dog også en beskrivelse af de øvrige ordklasser og af enkelte stednavne).	Ms.'s to sprogprøver er trykt med oversættelse i *Dania* V s. 229 ff.; 3 unummererede ark er trykt i *Dania* V s. 218-221.
105,6	Notater vedr. Dania-lydskrift; 8 sider; ved hver enkelt lyd gives eksempler; inkl. oversigt over konsonanternes artikultationssted mv.	Intet udskrevet.

Tabel 1: Peter Skautrup Centrets manuskriptsamling nr. 380[4]

3 Anker Jensens originale dialektmanuskripter ligger opbevaret i København i Nordisk Forskningsenhed, Afdeling for Dialektforsknings manuskriptsamling under nummer UfF. Acc.105. En meget kort beskrivelse af det ses i *Danske folkemål* XII (1940) s. 51. Det er centrets eksemplar, ms. 380, en fotokopi af (dele af) Anker Jensens originale dialektmanuskripter, jeg refererer til.

4 Muligvis er "Gramm. Cimbr." inspireret af Peder Syvs berømte beskrivelse af dansk: Nogle Betenkninger om det Cimbriske Sprog (1663).

Del 105,1 er absolut mest interessant. Det ser ud til at Anker Jensen til dette arbejde har ladet sig inspirere af P.K. Thorsens *Bidrag til Nörrejysk Lydlære* (1886) og L. Varmings *Det jydske Folkesprog grammatisk fremstillet* (1862); det er i hvert fald nogle af de få litteraturhenvisninger manuskriptet – og de to trykte artikler – er forsynede med. Materialeopstillingen minder om den hos Thorsen og Varming, der dog bruger K.J. Lyngbys lydskrift fra 1850'erne (først anvendt i *Bidrag til en sønderjysk Sproglære* fra 1858, og siden grundlag for Otto Jespersens Dania-lydskrift fra 1890'erne).[5] Anker Jensen begyndte på sin dialektbeskrivelse 14. november 1898 og sluttede den året efter (jf. UfF.Acc. 105,1 s. 131).

I indledningen kommer han ind på Åbys placering tæt på købstaden Århus: "Indtil det modsatte bliver bevist, må det anses for sandsynligt, at Åby hører til de jydske sogne, hvis sprog er mest påvirket af rigsmål" (UfF.Acc. 105,1 s. 5). Herefter følger enkelte bemærkninger mht. lydskrift og udtaleforhold i Åby, og resten af manuskriptet (s. 13-131) indeholder detaljerede beskrivelser af bøjningsforhold for substantiver, adjektiver og pronomener med mange eksempler gengivet i Dania-lydskrift. Som egentlig indledning til og baggrund for afhandlingen henviser Anker Jensen til sin artikel i *Dania* V.

Artiklen "Køn og tal i Åby-målet ved Århus" (1929) svarer til de otte sider håndskrevne notater fra manuskriptsamlingens UfF.Acc. 105,2 (jf. skemaet ovenfor). I artiklen giver Anker Jensen eksempler på ord i Åbydialekten, der afviger fra rigsmål mht. genus (fx er *dæj'* dej, *h0n'ə* honning, *snu'us* snus, *fæm'ə* femmer intetkøn) og mht. numerus (fx er *koːł* kål, *sdjænułı̣* stenolie (dvs. petroleum), *vælı̣η* vælling stof-pluralis, delvis også *æjı̣k* eddike, *fłø·j* fløde, *magər0nı̣* makaroni, *sirəp* sirup). Artiklen afsluttes med en meget skarp iagttagelse: "Disse særegenheder i køn og tal er måske noget af det, folk har allervanskeligst ved at opgive, når de søger at ombytte dialekten med rigsmålet" (Jensen 1929 s. 24).

Artiklen "Sproglige forhold i Åby sogn, Århus Amt" (1898) på små 20 sider skal som nævnt betragtes som indledning til UfF.Acc.

5 Egentligt er J. Victor Blochs *Nogle grammaticalske Bemærkninger om den vesterjydske Dialect* fra 1837 den første af slagsen; han bruger dog ingen decideret lydskrift.

105,1, den egentlige beskrivelse af åbydialekten, endnu uudgivet[6]. Det er i Dania-artiklen, Anker Jensen beskriver Åbys geografiske og især befolkningsmæssige forhold. Det er her, vi retrospektivt kan konkludere at han nok er den første variations-sociolingvist i Danmark. For han interesserer sig netop for forholdet mellem sprogbrugeres sociale tilhørsforhold og den måde de taler på, den sproglige variant de bruger (fx dialekt, rigsmål mv.), samt de konsekvenser denne sprogbrug har for udviklingen af sproget generelt[7]. Kort sagt: Hvis samfundsforholdene ændrer sig, fx ved at flere og flere flytter til byen og færre og færre bliver boende på landet, vil sproget blive mere og mere ensartet idet folk tilpasser sig sprogligt. Når først dialekterne har nærmet sig hinanden, vil man dernæst bestandig nærme sig et mere ensartet fællesprog, et rigsmål med færre og færre geografisk betingede forskelle (jf. fx Pedersen 2002, s. 83-87).

Åby Mølle på et postkort fra 1909 (Lokalhistorisk Samling i Århus)

6 Peter Bakker, Institut for Lingvistik (AU), er pt. i gang med et projekt der forbereder oversættelser af Anker Jensens værker til engelsk; disse påtænkes trykt i *Language in Society*.

7 At brugen af "rent jydsk" i Åby ikke kun optræder hos én bestemt befolkningsgruppe, viser at dialekt forekom hos den bredere befolkning (jf. Pedersen 2002 s. 81).

Anker Jensen inddeler åbyboerne i 4 befolkningsgrupper: gårdmandsklassen, husmandsklassen, proprietærerne, arbejderne + småhåndværkerne. De kunne også inddeles efter fødested, hvilket "er meget vigtigere m. h. t. sproget" (s. 214): om de er indfødte åbyboere (eller fra nærmeste omegn), eller de er tilflyttere. Efterfølgende beskriver Anker Jensen sprogforholdene i sognet som: "rent jydsk, blandet, rigsmål, udensogns mål", desuden er der tre svensktalende husmandskoner (s. 214f.). Hver sproglig variant knyttes efterfølgende til antallet af personer fra hver befolkningsgruppe, så der dannes en oversigt over hvem der taler hvad – parameteren 'alder' indgår ikke i skemaet, men Anker Jensen kommer regelmæssigt tilbage til det, og påpeger bl.a. at åbyboere der endnu taler "rent jydsk [...] er i det hele taget de ældre, i langt ringere grad de yngre" (s. 215). Resultatet ses i følgende tabel:

	rigs-målet	blandet	jydsk	uden-sogns	svensk	ialt
proprietærstanden	9	–	–	–	–	9
gårdmandsstanden	11	27	90	3	–	131
husmandsstanden	39	15	56	6	1	117
arbejdere og håndværkere	27	25	73	1	2	128
ialt . . .	86	67	219	10	3	385

Tabel 2: Befolkningsgruppe vs. sproglig variant (kopi af Jensen 1898 s. 227)

Anker Jensens sprogbeskrivelse er i modsætning til nutidens sociolingvistiske studier (næsten befriende) fri for detaljerede metodologiske overvejelser. Hans iagttagelser af de enkelte befolkningsgruppers sprogbrug indeholder derimod – set med nutidens øjne – nogle guldkorn i form af subjektive bemærkninger. Det er gårdmandsstanden, der i særlig grad bruger "rent jydsk": "det er de mest ligefremme, ugenerte, måske også de mest selvfølende, stærke, sunde naturer, der ikke skammer sig ved at bruge deres eget mål de fleste steder, hvor de kommer" (s. 216). Bare dialekttalende i de efterfølgende perioder havde haft lidt mere af denne holdning, og rigsmålet fx via skolesystemet ikke var blevet promoveret så voldsomt, ville der nok være flere sprogbrugere i dag der talte "rent jydsk"!

Åbyboere der taler et blandet sprog (svarende til den nu gængse betegnelse 'regionalsprog'), er især de yngre gårdmænd, arbejdere og håndværkere: "de [er] intelligente og fremadstræbende, der har forandret deres sprog ikke af holdningsløshed men med eftertanke – i de fleste tilfælde da" (s. 221). Nogle (især de yngre kvinder og piger) har lært blandingssproget på højskolen, hvor undervisningen foregår på rigsmål, andre har været på real- og landbrugsskole, eller de har været inde som soldat (jf. s. 221f.). Også sproget derhjemme påvirkes af de unges sprog, så det nærmer sig mere og mere rigsmål. Blandingssproget "er (if. Anker Jensen selv) kun sjældent smukt, ofte uskønt, undertiden grimt". For: "Sproget har ingen rigtig faste rammer" (s. 222).

Rigsmål tales af ca. en fjerdedel af åbyboerne, heriblandt de 9 proprietærer, tilflyttere der i forvejen talte rigsmål. At det er forholdsvis mange husmænd der taler rigsmål, skyldes at de "tilhører aristokratiet blandt husmændene: gartnere" (s. 223). Deres tætte forbindelse med Århus (i forbindelse med handlen med bl.a. grøntsager på torvet) har indflydelse på deres sprog der "afslibes og bliver til rigsmål" (s. 223). Rigsmålstalende blandt arbejderne og håndværkerne er tilflyttere fra Århus, der har bosat sig i Åby på grund af lav husleje, men som stadig arbejder i Århus (jf. s. 223). Er rigsmålet hos åbyboerne så helt fri for dialektale træk? Ifølge dem selv: "ja, for *di snagə fi'nd*" (= de snakker fint), dvs. når man siger *je* i stedet for *a* (= jeg), og man "ellers pynte[r] lidt på de allermest udprægede jydske former" (s. 223f). 'Det at snakke fint' i Anker Jensens artikel skal opfattes som 'det man taler i Århus', århusiansk, og ikke som man vil gøre i dag: 'det man taler i København', københavnsk (med visse forbehold for hvad disse sproglige varianter så indebærer, jf. s. 224). Det kan måske bedst illustreres ved de eksempler Anker Jensen bringer til at belyse forskellen mellem ældre åbyboeres dialekt og yngre åbyboeres moderne blandingssprog: Dette betyder altså at han skelner mellem dialekt ("rent jydsk") og århusiansk, og hans beskrivelse af åbydialekten vil i forbindelse med artiklen om århusiansk (se ovenfor) kun kunne bruges som supplement til beskrivelsen af midtøstjysk dialekt/regionalsprog.

Rigsmål (ca. 1900)	**Ældre åbydialekt**	**Moderne blandet sprog i Åby**
Århus (ˈ*å·hu's*)	*o·s*	ˈ*o·r*ˌ*hu's*
aldrig (ˈ*aldri*)	ˈ*0łə*	ˈ*al·dri*
samme (ˈ*samə*)	*sω·m*	*sam*
plukkede (ˈ*plokəðə*)	*płud*	ˈ*pługəd*
age (= køre) (ˈ*kø·rə*)	*å·q*	ˈ*kyə*

Tabel 3: Ældre og yngre sprogformer i Åby sogn i 1890'erne (jf. s. 218-221)

Alle udtaleformerne i kolonnen 'Moderne blandet sprog i Åby' i tabel 3 viser at det nærmer sig rigsmål; mest markant er udskiftningen af dialektglosen 'age' med 'køre' (dog med *y* frem for rigsmålets *ø*). Eksemplerne 'samme' og 'plukkede' har dog stadig bibeholdt apokope (dvs. bortfald af sidste, tryksvage e); 'plukkede' har endda bibeholdt samme ældre vokal *u*, og har for øvrigt samme datidsendelse (-et frem for rigsmålets -ede) som i midt- og sønderjysk. Århus-eksemplet viser det jyske *o* i stedet for rigsmålets *å*, og det moderne 'aldrig' har jysk forlængelse af den stemte konsonant *l* i 1. sammensætningsled.

Sprogets udvikling i lokalsamfundet fremgår tydeligt af børnenes sprog. Før skolegang taler børnene forældrenes sprog; i skolen har undervisningssproget rigsmål[8] ikke nær så stor indflydelse som kammeraternes jyske.[9] Tjeneste- og skoleforhold bevirkede at næsten halvdelen af de 85 familier betjente sig af mellem to og fire sprog! (jf. s. 226f.). Allerede dengang var der også eksempler på en negativ vurdering af dialekt: "En snedker fra Århus, som for et par år siden kom til Åby, truede sin talrige børneflok med prygl, hvis den hjemme tillod sig at bruge det samme „bondesprog" som i skolen" (s. 226). Artiklens konklusion indeholder nogle skarpe iagttagelser mht. Århus'

8 Læreren og mølleren bliver regnet til gårdmandsstanden (jf. s. 214)

9 "I frikvartererne er ethvert pust af rigsmålet forsvundet; de fra Århus indvandrede arbejderbørn bliver udlete for deres fine sprog, og i en fart slår de om til folkemålet" – hvilket også gjaldt for Anker Jensen (s. 225f.)

påvirkning af sproget i Åby sogn, hvor brugen af "rent jydsk [...] jo vil blive mere og mere indskrænket for engang helt at forsvinde" (s. 227). Dette skyldes ikke mindst Århus' fremtidige udvidelse hen imod Åby (med planer om villakvarter og udvidelse af banelegemet), der i "den næste menneskealder [vil] gøre det hidtil idylliske lille sogn til et forstadslignende kvarter", og "[i] så fald turde denne lille undersøgelse måske have en smule betydning som et led i målestokken for, hvor hurtig[t] udviklingen er foregået" (s. 228).

Første del af citatet viste sig at være ganske rigtigt. Om Anker Jensens undersøgelse har haft nogen betydning for eftertidens studier af det danske sprogsamfunds udvikling, er svært at vurdere; umiddelbart ser det ud til at hans arbejde er gået lidt i glemmebogen[10]. Lokalt er han nok også glemt men: et par gader nordvest for Åby kirke ligger Anker Jensens Vej.

Kilder

Poul Andersen (1940) "Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1933-1938" i *Danske Folkemål* 40. Udvalg for Folkemaal (udg.), s. 51.

Anker Jensen (1898) "Sproglige forhold i Åby sogn, Århus Amt" i *Dania* V. Universitets-Jubilæets Danske Samfund (udg.), s. 213-231.

Anker Jensen (1929) "Køn og tal i Åby-målet ved Århus" i *Danske Folkemål* III (Fødselsdagshefte til Dr. phil. Marius Kristensen paa 60-Aars Dagen 27. April 1929). Udvalg for Folkemaal (udg.), s. 22-24.

Inge Lise Pedersen (2002) "Hovedtrækkene i de danske dialekter" og "Sociolingvisternes dialekter" i *Dialekter – sidste udkald*. Modersmål-Selskabets Årbog 2002, s. 39-93.

10 Jf. dog Pedersen 2002 s. 81.

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Torben Arboe:

Opfandt Aakjær selv dialektord?

– forsvar mod en sejlivet myte

Af og til kan man se eller høre den påstand fremført, at Jeppe Aakjær da vist selv har fundet på en del af de påfaldende ord, han bruger i sin digtning. Fx i sangen *Alle mine længsler de smyger sig om dig*, som mange måske har stiftet bekendtskab med via højskolesangbogen, og hvor omkvædet i 2. og 4. linje lyder: "diddeli, om dig! duddeli, om dig!" hhv. "diddelu og diddeli – om dig!"[1] Man kan godt forstå de korsangere, der – uanset hvor charmerende Oluf Rings melodi kan være – ikke har fundet det særlig spændende at gentage disse linjer gang efter gang, når sangen skulle indøves! De specielle ord her er rent lydmalende "ord", som Aakjær har dannet til at anslå stemningen; men det er netop personlige "ord", som han har fundet passende i sammenhængen, og som næppe nogen seriøst vil anse for at stamme fra dialekterne. Tilsvarende "ord" findes i enkelte andre af Aakjærs digte, mest udpræget vist i sangen *Anna var i Anders kær*, hvor det i omkvædet er udbygget til hele lydmalende sekvenser: "Dyre du og dig!/ Dingeli-og-lej,/ dikkedu-og dikkedi,/ og dingelu-og-lej!". Men det bruges netop kun i enkelte digte, fx kun i ét mere i *Rugens Sange* (1906), hvor digtet om Anna og Anders findes under titlen *Ved Rugskjellet*, og hvor også *Jeg bærer med Smil min Byrde* og *Jens Vejmand* optræder.

Mistanken om hjemmelavede dialektord går tilbage til et venskabeligt drillende hyldestdigt til Aakjærs 60-års fødselsdag af forfatteren Viggo Barfoed, trykt under mærket 'Ærbødigst', med overskriften *I Forbifarten* og vignet af Jensenius i B.T. d. 10. september 1926.

1 Det gælder strofe 2-4, i første og sidste strofe derimod "til mig" hhv. "med mig" i 4. linje.

I Forbifarten

Naar Jeppe Aakjær fylder treds,
saa skjarer Maanen veltilfreds,
mens Gøgen pilrer med sit Kuk
og Hønen dulrer med sit Kluk.
Det sorler over Sallingland
og dumrer hult i Fjordens Vand,
paa Marken pojer Drengen lidt,
da stenter Dug paa Vibefedt,
det skrumler paa den bare Taa
og hwerrer stygt ved Karup Aa.
Det klunker midt i Maaneskin,
det gjalmer ud og skjulmer ind,
da virmer ømt det gamle Hors,
da kraaner Skjæg paa dugget Pors,
da skrusler Hanen paa sit Hjald,
da hwilrer Koen i sin Stald,
og Faaret gjepper i sin Eng,
og Pigen rimmer i sin Seng.
Tak, Jeppe Aakjær-Sivensnak,
vi hvister dig en særlig Tak,

fordi du duget har vort Bord
med mærkelige Udsagnsord,
som dels sprang frem fra Bondens Sjæl,
og som du dels har lavet selv.

Ærbødigst

Måske er digtet skrevet som en slags modvægt til al den festivitas, det officielle Danmark havde arrangeret for Aakjær på dagen: fakkeltog gennem København, modtagelse på rådhuset, hyldesttaler, i Politiken to helsider dels med hyldestdigte af bl.a. Thøger Larsen og Johan Skjoldborg, dels velvalgte ord fra andre digter- og forfatterkolleger, fx Tom Kristensen, Sophus Claussen, Georg Brandes. "Byen staar i Aakjærs Tegn", hed det allerede d. 9/9 i Politiken, og både Politiken og Berlingske Tidende bragte fyldige referater af begivenhederne, fx *Hovedstaden hylder Hedens Digter* over 5 spalter på Politikens forside d. 11/9, tilsvarende på forsiden af både Berlingske Morgen og eftermiddagsudgaven: *En smuk og værdig Fest iaftes for Jeppe Aakjær*. Man optrykte nogle af talerne, bl.a. professor Vilhelm Andersens som kronik i Berlingske Tidende, og bragte desuden kronikker om Aakjær som digter, forfatter og agitator, fx af forfatteren Jørgen Bukdahl i Politiken.

Men lad os nu se nærmere på Barfoeds digt. I de sidste linjer rettes en betinget tak til Aakjær – "fordi du duget har vor Bord/ med mærkelige Udsagnsord,/ som dels sprang frem af Bondens Sjæl,/ og som du dels har lavet selv!". Det ses, at det *kun er udsagnsordene*, Barfoed udtaler sig om; men "mistanken" er undertiden blevet generaliseret til at gælde Aakjærs dialektord i almindelighed. I det følgende vil jeg se nærmere på de udsagnsord (verber), Barfoed drillende tilskriver Aakjær: findes de i jysk på Aakjærs egn? Er de evt. medtaget i Ordbog over det Danske Sprog (ODS)? Har de den betydning, der antydes i digtet? Har Aakjær brugt dem på denne måde eller anderledes? En sådan undersøgelse er vist ikke tidligere gennemført; men Jysk Ordbogs omfattende ordkartotek giver den bedst mulige basis for at gøre det. Jeg tager digtet under behandling linje for linje.

Digtet demonstrerer – i bedste romantiske tradition –, hvordan selv naturen hylder skjalden Aakjær på hans 60-årsdag. Dette sker i en række korte billeder (hver på én linje) af handlinger og begivenheder, som hos læseren skal genkalde Aakjærs egne naturbeskrivelser (i digte som *Karup Aa* og *Der dukker af Disen min fædrene Jord*, begge fra samlingen *Fri Felt*, 1905). Det hele udfoldes ved hjælp af spektakulære udsagnsord (verber), som antydes hentet fra Aakjærs eget poetiske jyske ordforråd.

1 Naar Jeppe Aakjær fylder treds,
2 … saa skjarer Maanen veltilfreds

Det påfaldende ord er her verbet *skjare*, der betyder 'skinne', 'give et skær' mv., idet det er afledt af substantivet *skær* (= lysskær). I Jysk Ordbog vil vi oprette verbet som en selvstændig artikel, [2]*skære*, idet det har en helt anden etymologi end det velkendte [1]*skære* i betydningen 'skære med kniv'. Vedr. [2]*skære* har vi kun ca. 60 kartotekssedler; men det er tilstrækkeligt til, at ordet kan fastslås som velkendt i en større del af Midt- og Nordjylland, herunder på Aakjærs fødeegn (Fly sogn i Fjends herred, syd for Skive). Se kort 1. Ordet bruges også om solen hhv. stjernerne, fx i det sydlige Thy: "æ Stjanner *skjared*" = stjernerne 'skærede', dvs. lyste; desuden om fx nordlys og ildskær: "Nuerlywsen … *skjahret* voldsomt" (Jysk Ugeblad (1906) s. 109, fra Midtøstjylland), hhv.: "Det *skjarede* kraftigt på nordøsthimlen … fra en ildebrand et sted ikke så langt væk" (Knud Erik Pedersen: *Puslinglandet*. (1977)

s. 168, fra Himmerland). Aakjær bruger det mange steder og citeres (ved siden af bl.a. Achton Friis) i ODS i artiklen *skjare*, hvor ordet betegnes som en jysk form af *sk(j)ære*. Formen med æ-vokal behandles i ODS under *V. skære*; vi har enkelte eksempler på den i Jysk Ordbog, hvor vi har valgt at behandle både den og formerne med a-vokal samlet i én artikel, [2]*skære*.

I denne linje anfører Barfoed altså et velkendt dialektord og bruger det på samme, rigtige måde som Aakjær.

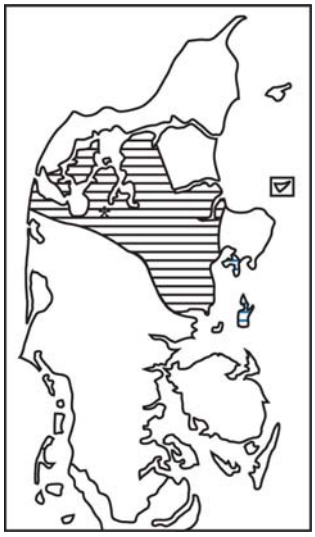

Kort 1. *skjare/skære* = skinne. Med stjerne markeres Aakjærs fødesogn Fly i Fjends herred, syd for Skive.

3 … mens Gøgen pilrer med sit Kuk

Den umiddelbare kommentar er, at dét gør gøgen i hvert fald ikke. For det første fordi gøgen ikke kukker så sent som i september (Aakjærs fødselsdag), men i juni og måske begyndelsen af juli; det kan illustreres med en talemåde om, at gøgen tier, når den ser den første høstak. For det andet fordi *pilre* betyder: 1) småløbe, småtrave, eller 2) (små-)sysle med et arbejde; i Jysk Ordbogs materiale bruges ingen af disse betydninger i forbindelse med fugle. I Fjends (Aakjærs egn) og videre i Midtvestjylland har ordet også en betydning 3: småregne, regne stille; men heller ikke dette har jo noget med fugle at gøre. Linjens indhold eller påstand står dermed ikke til at redde, i hvert fald ikke som jysk. Aakjær har da heller ikke brugt *pilre* på denne måde, men kun om småregn, fx: "æ Regn den *pilrer*,/ og æ Vildgjæs hwilrer", i digtet *Jenn' hjemm'* (= Alene hjemme), *Fri Felt* s. 68-70, hvor der i note oversættes: *pilrer* = smaafalder, *hwilrer* = larmer (vedr. sidstnævnte ord: se linje 16 ndf.). I ODS anføres yderligere et par betydninger af *pilre*; men heller ikke de kan passe ind i linjens sammenhæng.

4 … og Hønen dulrer med sit Kluk

For verbet her, *dulre*, foreligger en artikel i Jysk Ordbog; som betydning 1 anføres: 'gå langsomt med små usikre skridt (især om

børn og gamle), trippe, traske', desuden, at ordet kan bruges om heste, med betydningen 'løbe i luntetrav', og tilsvarende vedr. vogne: 'køre langsomt'. Denne betydning er spredt afhjemlet i Nord- og Midtjylland, og i de allerfleste tilfælde bruges ordet som nævnt om mennesker og heste; men der er enkelte eksempler i materialet på, at det også bruges om fjerkræ: i Vendsyssel (K.J. Lyngby) om gæs, på Herningegnen (H.P. Hansen) om ænder og ællinger. Så i denne linje anfører Barfoed ordet, som det muligvis kunne bruges på Aakjærs egn. Aakjær bruger det dog ikke om høns, men mest om børn og en enkelt gang om stude for ploven. I ODS anføres en lignende definition som i Jysk Ordbog vedr. 'gå trippende, især om børn'; der gives ikke eksempler på en brug som her i linje 4.

5 … Det sorler over Sallingland

Barfoed rammer med *sorler* en ordform kun Aakjær har brugt, og endda vist kun et par steder, første gang i *Rugens Sange*, digtet *Jens Fisker*, strofe 5: "… mens Fisken slog op i den *sorlende* Aa" (s. 103). I ODS refereres dette sted under verbet *surle*, der betegnes som dialektalt og anføres som brugt 'om strømmende vand' med betydningen: 'frembringe en sagte brusende eller rislende lyd; mumle, risle'. Det stemmer fint med Aakjærs brug af ordet; som eksempler citerer ODS to kilder med u-formen *surle*, den ældste fra 1778. I et andet værk, *Fjandboer* (1901), anvender Aakjær det tilsvarende substantiv med u-vokal, også om en å: den 'forsvandt med *Surl* og Sang' bag gårdens længer (s. 4). Samme form anføres af Marie Bregendahl, der som Aakjær er fra Fly sogn, et par steder i romanen *Sødalsfolkene* (1935), her dog med en betydningsnuance: byen var den dag "som en bølgende, boblende Sø af sladdrende, sluddrende *Surl*" (bd. 1, s. 153 i 1948-udgaven). Sandsynligvis er der hermed tale om en ordgruppe snævert afgrænset til Fjends-området, men altså ikke om, at Aakjær har fundet på verbet *sorle*, og næppe heller om, at "det kan *sorle* over hele Salling[2] på én gang", som linje 5 påstår. Barfoed bruger ordet lidt "skævt" i denne linje.

2 At digtet her nævner 'Sallingland' og ikke Fjends, skyldes, at Aakjær de foregående 20 år har boet på gården Jenle i Salling (nord for Skive) og derfor i offentligheden forbindes med Salling frem for med barndoms- og tildels ungdomsegnen i Fjends herred (syd for Skive).

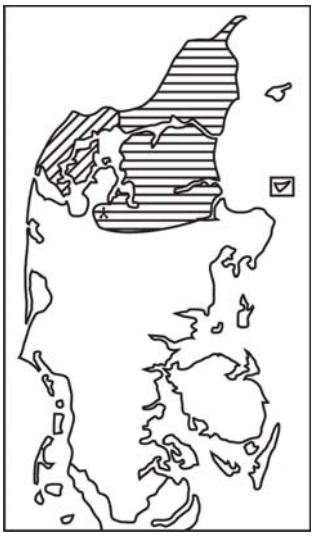

Kort 2. *dumre* = drøne. Vandret skravering: tæt afhjemlet, skrå skravering: spredt afhjemlet.

6 … og dumrer hult i Fjordens Vand

Her er ingen tvivl om verbets betydning og danske herkomst: *dumre* anføres i ODS med betydning 1 = dundre; især jysk, bemærkes det. I Jysk Ordbog tilføjes under *dumre 1*: buldre, drøne, bl.a. vedrørende torden og hul, drønende lyd fra oprørt hav hørt på afstand. Der anføres nordjyske udbredelsesområder, og det fremgår, at betydningen er velkendt i det nordlige Fjends (Aakjærs barndomsegn), men mærkeligt nok ikke så tæt på dette som Salling! I Hardsyssel vest for Fjends kendes ordet mere sporadisk. For god ordens skyld gengiver vi det tilhørende udbredelseskort her, se kort 2. Ordet bruges dog normalt kun om havet: *ə ˈhaw' ˈdom·rər* (= havet drøner hult) hedder det i Thy og tilsvarende i Hardsyssel, men ikke i konstruktionen 'det dumrer i …'. Igen altså en "skæv" brug af det pågældende verbum.

7 … paa Marken pojer Drengen lidt

Verbet *poje* er i betydningen 'gå med slæbende skridt, vade, sjokke' velkendt især i Midtjylland, desuden i den sydlige del af Nordjylland og nordlige del af Sydjylland, ses det ud fra besvarelserne af Jysk Ordbogs spørgeliste Z 10 (fra 1959). Ordet bruges bl.a. om børn, der går i for store sko, og om at gå besværligt i sne, dårligt føre mv. Aakjær oversætter det med 'trippe', fx vedr. linjen: "Der gik mi' Foræller (= mine forældre) og pojed", om gang i sandjord (*Muld og Malm*, s. 143). Altså benytter Barfoed ordet i en rigtig betydning; men tilføjelsen 'lidt' virker mærkelig: den skyldes antagelig rimhensyn (jf. *Vibefedt* i næste linje). I ODS har man givet ordet opslagsformen *pøje*, men bemærker straks: 'ofte skrevet *poje*'; ordet betegnes som dialektalt.

8 … da stenter Dug paa Vibefedt
Her betyder *stente* 'stænke', et verbum, der både i Jysk Ordbog og ODS placeres under opslagsformen *stinte*, i ODS betegnes det som dialektalt, 'navnlig jysk'. Ud over 'stænke, sprøjte' har ordet især den beslægtede betydning 'springe i alle retninger' (om småpartikler) og betydningen 'styrte, falde omkuld'. En foreløbig gennemgang af kartotekssedlerne i Jysk Ordbog viser, at betydningen 'stænke' er velkendt i Midtjylland og størstedelen af Nordjylland (uden for Vendsyssel og Hanherred), desuden mere spredt i Sydjylland. Aakjær bruger bl.a. ordet om Goliats fråde: den "*stent* laant hen" (= sprøjtede langt hen), da han overfusede David forud for duellen (*Af gammel Jehannes hans Bivelskistaarri* (1911) s. 44). Om dug bruger Aakjær som bekendt i stedet et andet dialektord, nemlig *dynker*, fx i sidste linje af *Jeg bærer med Smil min Byrde*: "Mit Hjærte skjælver af Glæde, / blot Duggen dynker et Straa" (*Rugens Sange*, s. 94). En sang, Barfoed kunne forventes at kende; i stedet bliver resultatet her igen en lidt "skæv" brug af verbet, idet *stente* ikke i materialet ses brugt om dug.

At det lige er planten vibefedt, der nævnes i forbindelse med *stente*, skyldes nok dels metriske hensyn (rim og rytme), dels at ordet har en lidt speciel, rustik klang. Planten ses ikke umiddelbart nævnt hos Aakjær, men findes sikkert også i Fjends herred; i hvert fald kender vi ordet fra Flys nabosogn Vroue.

9 … det skrumler paa den bare Taa
De fleste læsere vil nok straks se komikken her, idet *skrumle* også i rigsdansk betyder 'skramle, rumle, larme' (jf. *Nudansk Ordbog*: 'frembringe rumlende lyd'), hvilket jo ikke passer med "den bare Taa".

10 … og hwerrer stygt ved Karup Aa
Her er det virkelig vanskeligt at identificere, hvilket verbum der egentlig skulle være tale om. Der er to oplagte muligheder for en opslagsform: *hverve* (som udtales uden det sidste -v) samt *hvirre*. Den første er i Jysk Ordbog fordelt på to opslagsformer: [1]*hverve*, der har grundbetydningen 'vende, dreje' og adskillige underbetydninger, [2]*hverve* = skaffe, erhverve. Som det ses, passer disse betydninger

ikke ind i linjen. For *hvirre* har vi måttet regne med hele tre verber ([2]*hvirre,* [3]*hvirre* og [4]*hvirre*), da deres hovedbetydninger er uforenelige i én artikel: a) = kigge, se (rundt), b) = ryste (om person), c) = suse, hvisle gennem luften. Hvis verbet i linje 10 skal være *hvirre*, må der være tale om betydning c, altså [4]*hvirre*. Denne er dog kun afhjemlet fra en enkelt kilde (Tang Kristensen), hvis oplysning ikke kan placeres geografisk præcist. Til gengæld har Jysk Ordbog et substantiv med samme opslagsform og tilsvarende betydning: 'vindstød, hvirvelvind', kendt også på Aakjærs egn (jf. [1]*hvirre*). Her kan *hwerrer* hente sin betydning: 'det suser, blæser stygt ved Karup å' kan være en læsning. Der synes ikke at være andre, lignende verber, som passer ind i sammenhængen (*virre, værge* giver ikke bedre resultat); men måske er ordet blot ment som rent lydmalende lige som *skrumler* ovenfor. I ODS, hvor de nævnte verber genfindes som *hverre, II. hverve* og *II. virre*, ses heller ikke betydninger, der belyser forbindelsen *hwerrer stygt* i linje 10.

11 … Det klunker midt i Maaneskin

Igen har vi at gøre med et kun sparsomt afhjemlet verbum: *klunke* må her betyde 'klukke' og være anvendt om vandløb; en betydning, vi har enkelte eksempler på fra Hardsyssel, Fjends og det vestlige Himmerland. Aakjær benytter det et par steder, fx i digtet *Karup Aa*, strofe 2: "Hult Aaen *klunker* ved Midnatstide, / naar Maanen skjarer i Pytter smaa" (*Fri Felt*, s. 19), hvor Aakjær oversætter det ved 'klukker dybt' (s. 22; her oversættes også *skjarer* til 'skinner', jf. linje 2 ovenfor). ODS har betydningen med under *II. klunke 3*, især fra bogsprog og dialekt, vedr. 'dumpe (klukkende) naturlyde' (som rindende el. skvulpende vand). Her er Barfoeds brug af linjens verbum altså helt OK. Det er den til gengæld slet ikke ved verberne i næste linje.

12 … det gjalmer ud og skjulmer ind

De to verber findes simpelt hen ikke; hverken ODS eller Jysk Ordbog har disse former. Begge ordbøger har derimod 2 verber med opslagsformen *galme*, altså uden *-j-*; i JO betyder [1]*galme* 'storme, så det tuder' og findes sporadisk i dele af Nordjylland inkl. Salling, mens

[2]*galme* betyder 'blæse varmt og trykkende, især forud for dårligt vejr'; det er almindeligt i det vestlige Hardsyssel og findes også længere mod øst, sporadisk bl.a. i Salling. ODS har *I. galme*, der betegnes som dialektalt og har betydningen 'blæse stærkt', desuden *II. galme* = 'larme, huje'; til disse verber svarer substantiverne *I. Galm* = 'stærkt vindstød' og *II. Galm* = 'stærk støj, råben og skrigen' mv. For *I. Galm* anføres sideformer med -j-, *Gjalm, Gjelm*, så hvis der skulle eksistere et verbum *gjalme*, ville det mest sandsynligt knytte sig hertil, dvs. være en sideform til *I. galme* og altså have betydningen 'blæse stærkt'. Men det ville vanskeligt kunne bruges i forbindelsen *gjalme ud*, så måske har Barfoed blot selv dannet et verbum (ud fra *gjalde*?), der lyder dialektalt.

Denne formodning forstærkes af den følgende form, *skjulmer*. Her foreligger der ikke en lignende fom uden -j-, *skulme* (eller *skolme*) i ODS, og JO har ganske vist et verbum *skulme* (med udtale uden -j-, *skòl·m*) afhjemlet fra Nordjylland, men med betydningen 'blive dunkelt for nogens øjne'. Dette kan jo ikke passes ind i forbindelsen *skjulme ind*, så igen må man konstatere, at Barfoed selv har konstrueret et verbum (ud fra *skjule*?) med dialektal klang.

13 … da virmer ømt det gamle Hors

Den umiddelbare kommentar er her (parallelt med linje 3 ovenfor), at dét gør horset (dvs. hesten) i hvert fald ikke: en hest kan ikke *virme*, idet *virme* betyder 'vrimle' eller 'vimse' og bruges om smådyr som mus, rotter mv., ikke om store dyr som heste og kreaturer. Af verbets betydning følger videre, at hesten ikke kan "virme ømt". Aakjær bruger ordet i digtet *Karup Aa*, hvor det i strofe 2 hedder: "Væsler *virme* om Broens Piller", verbet altså anvendt i den rigtige betydning (*Fri Felt*, s. 19). Igen er Barfoeds hensigt måske først og fremmest lydmaleri: han kender ikke ordets betydning, men det lyder godt sammen med *ømt*.

14 … da kraaner Skjæg paa dugget Pors

Også her vil man umiddelbart være skeptisk overfor linjens indhold eller påstand: pors har ikke 'skæg', idet planten beskrives som "en lille, indtil meterhøj, stærkt forgrenet busk med glatte, rødbrune

grene", jf. *Danmarks Vilde Planter* (1958) s. 149 (illustration: tavle 50b). Det nærmeste, man kommer skæg, er blomsterraklerne; men det kan måske være dem, der hentydes til på en særegen måde. Desuden bruges verbet *kråne* normalt kun om mennesker og dyr, idet ordet betyder 'gå med hovedet højt' (fx om hest), 'knejse', 'gå rank' (om person), overført også: 'være vigtig'. Men det bruges en sjælden gang om planter, fx på Aakjærs fødeegn, i nabosognet Vroue: "roerne *kråner* efter regnen", der oversættes til "strutter af velvære", dvs. bladene har rejst sig igen, efter at det har regnet. Noget lignende kan man måske med lidt god vilje forestille sig gælde for blomsterraklerne eller deres enkeltdele pga. duggen. Hos Aakjær findes mange eksempler på både normale og overførte anvendelser af ordet, fx: "det klæder jer *lidtle aa kraan*" = kun lidt (dvs. dårligt) at knejse, være vigtige (*Hjærtegræs og Ærenpris* (1921) s. 87). I ODS anføres dette verbum under *krane* med tilføjelsen: "eller (især jysk): *kraane*", med citater fra Aakjær og Thøger Larsen.

15 … da skrusler Hanen paa sit Hjald

I jysk er det normalt smådyr som mus, rotter mv., der siges at *skrusle* fx i korn, halm; ordet bruges om 'raslende småstøj, puslen', ofte om lidt fjern, ikke-identificerbar støj. Det er især afhjemlet fra Nordjylland (undtagen Vendsyssel) og det nordlige Midtjylland inkl. Fjends. Man hørte noget "komme *skruslende* ude i heden", hedder det fra Himmerland; tilsvarende hos Aakjær høres noget, "der tøvende *skrusler* bag Enebærbusk": det viser sig at være en grævling (*Fri Felt* s. 50). Ordet ses i materialet ikke brugt om en hane; der er jo heller ikke rigtig noget at *skrusle* i på et hjald[3], dvs. (en af) de stænger eller pinde, hønsene sidder på om natten. ODS betegner verbet som især dialektalt; som betydning angives: 'gå, glide skrabende, slæbende el. klirrende hen over en flade' og i forlængelse heraf 'knirke, rasle, pusle'. Heller ikke dette passer rigtig med anvendelsen her; så igen er Barfoeds hensigt måske blot lydmaleri uden videre overvejelser om ordets præcise betydning.

3 Medmindre *hjald* bruges i betydningen 'stænge' (med hø, halm); denne betydning har ordet faktisk i Fjends mv., hvor hønsenes siddepinde i stedet hedder *rå·n* (= rane), jf. min artikel *Hjald, slyde, rande* i *Ord & Sag* 2006 s. 18, 24f. Dog var Barfoed formentlig ikke bekendt med denne jyske betydning af *hjald*.

16 … da hwilrer Koen i sin Stald

Med verbet *hvilre* har digtet ramt et særlig godt "Aakjær-ord" derved, at det ikke blot bruges af Aakjær flere steder, det er desuden et ord, der først og fremmest hører hjemme på Aakjærs egn: Fjends, Salling og det nordøstlige Hardsyssel fremgår det af Jysk Ordbog, jf. det udbredelseskort fra Jysk Ordbog, som jeg her gengiver i kort 3. Ordet betyder 'tale, råbe, synge med skinger stemme', hedder det i ordbogsartiklen; det bruges også stedvis om høj kvidren af fugle og om lyden af vildgæs. Aakjær har det i begge betydninger: gammelmor *hvilrede* en skarp bemærkning efter en mand (*Arbejdets Glæde*. (1914) s. 33), ved siden af "æ vildgjæs *hwilrer*" i digtet *Jenn' hjemm'* (*Fri Felt* s. 69), som antydet i omtalen af linje 3 ovenfor. Imidlertid er der ikke eksempler på, at ordet bruges om kreaturer, selv om en sådan brug ikke ville være helt utænkelig; igen anvender Barfoed det aktuelle ord lidt "skævt". I ODS anføres kun betydningen vedr. personer: 'råbe, skrige skingrende; hvine' (mv.), og ordet karakteriseres som 'dialektalt (jysk)'.

Kort 3. Udbredelsen af *hvilre*.

17 … og Faaret gjepper i sin Eng

Som i linje 5 med *sorle* fokuseres her på et verbum, der ved første øjekast kun findes hos Aakjær, nemlig "Horsgummen *gjepper* mellem Mosens Flæg", i sidste strofe af det episke digt *Jakob og hans Sønner* (*Rugens Sange* s. 142; 'hors(e)gumme' = bekkasin). Men i Nordvest- og Midtvestjylland findes et lignende verbum, *jeppe*, der har betydningen 'pippe' mv.; det udtales oftest *jæ"p* (med vestjysk stød), men også *je"p*, fx i Flys nabosogn Vroue; det bruges om kyllinger, gæslinger og småfugle, men også om kalkuner (Mors). Det er nærliggende at antage, at Aakjær i sin "dialektale retskrivning" her er kommet til at indføre en hyperkorrektion ved at tilføje et *g* foran den lydlige forms indledende

j-. Baggrunden kan måske være udtaleformer som *jemmel/gjemmel* (= gennem), *ijen/igjen* (= igen), sådan som Åge Fjalland (1930) foreslår (s. 24). I hvert fald oplyser Aakjær omkring 1920, at han med *gjeppe* betegner horsegummens "smaa Klynk" under opstigningen i dens flugt. ODS har ikke ordet; Jysk Ordbog vil nævne det under verbet *jeppe*. Men Barfoed har formentlig kun kendt ordet fra *Rugens Sange* og anvender det dermed bevidst lidt "skævt", når han bruger det om et får.

18 … og Pigen rimmer i sin Seng
Også her kunne mange datidige læsere antagelig straks se komikken (jf. linje 9 ovf.): de ville vide, at *rimme* betyder 'vrinske sagte, (små-) vrinske' eller i hvert fald, at ordet bruges om heste, og at det derfor var en morsomhed at bruge det om mennesker. Hvis man også vidste, at det vedrørte hestens 'kaldende lyd', som det formuleres i ordbøger (bl.a. ODS *II. rimme*), blev linjen jo endnu morsommere. Men Aakjær er måske selv lidt ude om det, idet han også bruger ordet om personer: "Jørgen *rimmede* som et gammelt Øg" (*Vadmelsfolk* (1900) s. 35), hvilket Barfoed kan have vidst. ODS betegner ordet som især dialektalt; i jysk er det tæt afhjemlet især i Nordjylland, mere spredt i Midt- og Sydjylland.

19 … Tak, Jeppe Aakjær-Sivensnak
Med tilnavnet *Sivensnak* spiller Barfoed formentlig på en udtaleform *sivensak* af det ord, der anføres som *Sibensak* i ODS: det betyder 'pakkenelliker', 'habengut' (og stammer egentlig fra tysk *Siebensachen*); her bruges det nok for at antyde, at Aakjær leverer lidt for megen snik-snak. Muligvis er der også en hentydning til Aakjærs digt *Pæ' Sivensak* (*Muld og Malm* s. 127f.) om en selvhøjtidelig mand, som andre har til bedste.

20 … vi hwister dig en særlig Tak
Her betyder verbet helt regulært 'kaste (til)'; det forkommer spredt i Nord- og Midtjylland, mere sporadisk i Syd- og Sønderjylland. I ODS betegnes det som især dialektalt.

Konklusion

Der er hermed ikke flere dialektale verber i hyldestdigtet. Sammenfattende kan siges, at det kun er ganske få verber, Barfoed bruger i den korrekte, dialektale betydning: *skjare, dumre, klunke* og *hviste* (i linjerne 2, 6, 11 og 20). Desuden bruges nogle i en nærliggende, men ikke i Jysk Ordbogs materiale forekommende betydning eller kontekst: *dulre, poje* og *stente* (i linje 4, 7 og 8), mens *kråne* og *skrusle* (i linje 14 og 15) er tvivlsomme i forbindelse med det anførte subjekt. To ord er selvopfundne: *gjalme* og *skjulme* (begge i linje 12). De øvrige otte er ganske vist dialektale, men i digtet brugt på en "skæv" måde, som ikke giver nogen egentlig mening: *pilre, sorle, skrumle, hwerre, virme, hvilre, gjeppe* og *rimme* (i linjerne 2, 3, 9, 10, 13, 16, 17 og 18). Især disse tjener snarest som lydmalende ord, der sættes ind og ligesom tilsammen tiltager sig en betydning i digtet; måske kan man sige, at digtet danner sit eget lille betydningsunivers via lydligt klangspil, delvis løsrevet fra ordenes faktiske betydninger, som Barfoed ikke i alle tilfælde kender.

Digtet har i hvert fald på ingen måde ført bevis for sidste linjes påstand om, at Aakjær selv skulle have lavet nogle af sine dialektale udsagnsord: Aakjær har anvendt ordene fra sin hjemegns dialekt på den måde, de nu engang anvendes i dialekten. Også de ved første øjekast mistænkelige *sorle* og *gjeppe* (i linje 5 og 17), viste sig at kunne føres tilbage til tilsvarende ord i dialekten i Fjends mv.

Thi kendes for ret:

Aakjær bør hermed være frikendt for den 80 år gamle "anklage". Skønt mistanken blev fremsat under overskriften *I Forbifarten*, blev den nærmest en myte gennem de mange år. Det viser sig i stedet at være "anklageren" selv, der opfinder (udsagns)ord – eller vrider deres betydning – , så de passer til lejligheden!

Det var formentlig bevidstheden om denne risiko for ikke at blive forstået umiddelbart, der fik Aakjær til at skrive så relativt lidt på gennemført dialekt og i stedet i almindelighed bringe dialektale ord og udtaleformer strøet ind i rigsmålstekster, jf. Jørgen Andersen (1991) om Aakjærs brug af *dialektfarve*. Selv om Aakjær slår til lyd for, at de folkelige forfattere i begyndelsen af 1900-tallet bringer flere markante

jyske ord ind i det rigsdanske sprog og dermed lader "Jydsken udvide Højdanskens Rammer" (citeret hos Andersen s. 16), så er det jo en vanskelig sag at overføre et ord fra en dialekt til rigssproget. Det kræver, at nye brugere skal forstå ordets (hoved)betydning og kende de situationer, ordet (kan) bruges i, og hvis disse brugere i forvejen har et næsten tilsvarende dækkende ord, vil de antagelig blot fortsætte med at bruge det. Jo flere dialektale ord Aakjær brugte i teksterne, des større ville risikoen være for at blive misforstået eller blive lagt til side som for besværlig at læse, og Aakjær ønskede naturligvis at nå ud til det størst mulige publikum.

Litteratur

Andersen, Jørgen (1991): Men tho hwa … – Jeppe Aakjærs brug af dialektfarve. – i: *Ord & Sag*. 11. Århus: Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning. 6-16.

Fjalland, Åge (1930): *Jysken hos Jeppe Aakjær*. Upubliceret specialeafhandling, Københavns Universitet. (Peter Skautrup Centret ms. 108).

Aakjær, Jeppe (1905): *Fri Felt*. København og Kristiania: Gyldendal.

ds. (1906): *Rugens Sange*. København og Kristiania: Gyldendal (her citeret efter 2. oplag, 1908).

ds. (1909): *Muld og Malm*. København og Kristiania: Gyldendal.

Spørg "Skautrup"

Vi modtager fortsat mange forespørgsler om jysk på centrets hjemmeside www.hum.au.dk/jysk, og det er undertiden rimeligt indviklede ting, folk spørger om. Her følger et eksempel – med grundigt svar, der kunne tænkes at interessere et bredere publikum.

Tallerken og **tallrik**

En spørger vil gerne vide, om det svenske *tallrik* kan tænkes at have samme oprindelse som Højer-dialektens enslydende ord brugt af spørgerens mormor.

Svar:
Helt enslydende kan de to ord nu ikke have været, selv om det sønderjyske *tællerrik* minder meget om det svenske ord. Betydningen er heller ikke den samme: det svenske *tallrik* betyder slet og ret tallerken, mens det sønderjyske *tællerrik* betyder tallerkenrække – et ord, der vel nu er gået helt af brug, men som tidligere brugtes om en hylde, hvor tallerkenerne stod på højkant i en række.

Det danske *tallerken* er ligesom det svenske *tallrik* indlånt fra plattysk *tallercken, tellericken*, der modsvarer det højtyske *Teller* med tilføjet diminutivafledning *-ken* (svarende til højtysk *-chen* – altså egentlig "en lille tallerken"). Det tyske *Teller* var i øvrigt indlånt fra fransk *talloir* = skærebræt; så før tallerkenerne blev fremstillet i metal og senere i porcelæn har ordet formentlig været brugt om et lille skærebræt, en trætallerken. Det svenske *tallrik* og det danske

tallerken repræsenterer altså blot to forskellige lydlige udviklinger af et og samme plattyske ord.

Men også det højtyske grundord *Teller* trængte over grænsen og ind i den østlige del af Sønderjylland, hvor dialekternes almindelige ord for en tallerken er *tæller*, og her har vi netop førsteleddet i det sønderjyske *tællerrik*. I den vestligste del af Sønderjylland indlåntes diminutivformen på *-ken*, men med tab af forstavelsen, så her er den almindelige form *lærken*, og hylden hedder tilsvarende en *lærkenrik* – så det var egentlig den form, man skulle vente fra mormor i Højer.

Sidsteleddet i *lærkenrik* og *tællerrik* er også indlånt fra plattysk, nemlig *reck, rick* = træstang (samme ord som indgår i *rækværk*). Beslægtet hermed er muligvis det i syd- og sønderjysk konkurrerende sidsteled: *-ri* (*tællerri*, *lærkenri*), også kendt fra gammelsvensk i betydningen "pæl, stang". Både *-ri* og *-rik* indgår for øvrigt også i sammensætninger med *fad*: *fadri*, *fadrik* – i det sydøstligste Sønderjylland betegnelsen for en større tallerkenrække, der forneden havde plads til fade, gryder, mælkespande etc. Mindre udbredt var den finere *tinrik*, som har fået navn efter det materiale, man en overgang brugte til finere tallerkener og fade.

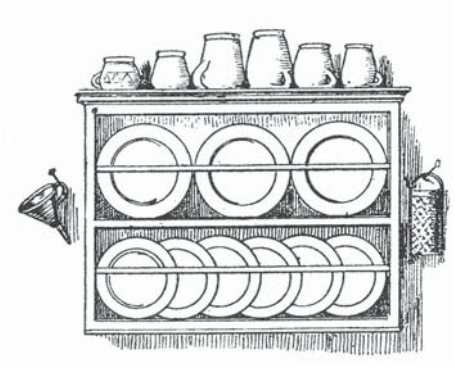

Tallerkenrække. Xylografi 1884.
Fra Gunnar Knudsen: *Dansk Bondeliv i forrige århundrede* (1975) s. 46.

Forfatteren er redaktør ved Jysk Ordbog

Viggo Sørensen:

Når forfatterne skriver jysk

– og hvad det fortæller om skriftsprog og lydskrift

I dette nummer af Ord & Sag (s. 62-72) afsluttes Marinus Poulsens lange fortælling om Holstebro marked. Som mange forfattere før ham (og et mere begrænset antal senere) har han forsøgt at gengive den dialektale udtale – i hans tilfælde fra dialekten i Mejrup (5 km øst for Holstebro), sådan som den lød i første halvdel af 1900-tallet.

At skrive på dialekt er ikke så lige ud ad landevejen. For det eneste skriftsprog, der står til rådighed, er jo rigssprogets – udviklet netop til at nedfælde rigssprogets lyd mv., ikke dialekternes langthen anderledes lydside. Der er aldrig udviklet et særligt skriftsprog på basis af en dialekt.[1] Dialektforfatteren må altså overtage, hvad han kan af skriftsprogets tegn (med en lydværdi fastlagt i henhold til rigssproglig udtale), og så prøve via ny tegnkombinationer, tegnpositioner mv. at give et indtryk af dialektens afvigende udtale – så dækkende og detaljeret han/hun nu magter eller ønsker (herom mere senere).

På nogle punkter har Marinus Poulsen haft det let nok. Selv om et midtvestjysk *-r* somme tider har en anden oprindelse end rigssprogets, så lyder de dog så ens, at han uden betænkning kan overtage skriftsprogstegnet -r: *Mar* (= mad), *u'r* (= ud) (med et *-r* udviklet af det olddanske *-t*, som på rigssproget er blevet til "blødt" d: *-ð*, jf. fig. 1). Og den midtjyske skelnen mellem *v-* (udtalt med overtænder mod underlæbe) og *w-* (udtalt med overlæbe tæt ved underlæbe, ligesom

1 Det ville have krævet en anden politisk udvikling, hvad jeg andetsteds har givet et (kontrafaktisk) bud på, jf. Torben Arboe (red.): *Nordisk dialektologi og sociolingvistik* (2007) s. 361-378.

på engelsk, jf. fig. 2), lader sig glimrende udtrykke med skriftsprogets v hhv. w: *vi* = vi, *war* = var; w bliver da også oplagt i betegnelsen af v-diftonger: *Kow* = ko. Selv de såkaldt nørrejyske diftonger lader sig rimeligt gengive med dansk skriftsprog. Langvokalerne e, o og (i et vist omfang) ø er i dialekterne nord for Kongeåen diftongeret til, hvad man i lydskrift noterer *iə, uə, yə* (el. lign.), og disse diftonger betegner Marinus Poulsen (som mange andre) ubesværet med digraferne ie, ue, ye (hvor -e står for samme "uldne" eller "slappe" lyd som i rigssprogets *komme*): *Bien* = ben, *Kuen* = kone, *gyer* = gøre.

I visse tilfælde kan en dialektforfatter endog omtolke skriftsprogets stavemåder i en mere logisk retning. Det er tilfældet, når Marinus Poulsen bruger tegnkombinationerne -ej og -øj til at betegne diftonger med virkelig æ- hhv. ø-udtale (*sej* = sige, *møj* = meget), på trods af at de på rigssproget (af sproghistoriske grunde) er kommet til at betegne diftonger med a- hhv. å-udtale (*veje, høj*); når der virkelig er tale om a- hhv. å-lyd, bruger han bare de i skriftsproget næsten ubenyttede kombinationer -aj, -åj: *Laj* (= lad, subst.), *saaj* (= sagde). Tomme skriftsprogskonventioner kan også gøres meningsfulde, som ved Marinus Poulsens (og andres) brug af stavemåderne -nd, -ld (hvor vi i rigssprogssammenhæng taler om "stumt" d). Her afspejler d'et en såkaldt palataliseret udgave af n- og l-lyd (i lydskrift *n̥, l̥*), der synes opgivet næsten fra rigssprogets start[2], men som har overlevet i de fleste jyske dialekter, hvor de står i modsætning til almindeligt *n, l* (jf. fig. 3). Så når Marinus Poulsen skriver *Mand, Staald* (= stald), betegner han faktisk (i modsætning til skriftsproget) andre slutlyd, end når han fx skriver *han, Kaal* (= karl). Noget tilsvarende gælder det "stumme" h i forbindelserne hj- og hv-. Her noterer skriftsproget et *h*-, som gik tabt i de østdanske dialekter for omkring 700 år siden[3] (og derfor heller ikke udtales i rigssproget); næsten overalt nord for Kongeåen udtales h'et imidlertid stadig (jf. fig. 4), så Marinus Poulsen afspejler en reel udtaleforskel, når han skriver *wa* (= var), men *hwa* (= hvad).

Så vidt så godt. Men hvor skriftsproget er direkte inkonsekvent eller mangelfuldt, kommer dialektforfatteren på en hård prøve.

2 Jf. Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie* (1944-1970), II.192, 330f. (i flg. noter blot kaldt DSH).
3 Jf. DSH.I.256.

Rod omkring de korte vokaler

Engang i middelalderen overgik hovedparten af de danske kortvokaler til en mere åben udtale: *i* > *e* (> *æ*), *y* > *ø* (>*ö*), *u* > *o* (> *å*), *e* > *æ*, *ø* > *ö*, *o* > *å* – med forskellig hast og styrke i forskellige lydlige omgivelser. Skriftsprogsnormen fulgte ikke med i nær samme tempo og omfang[4], og resultatet er blevet de mange forskellige skrivemåder for én og samme kombination af kort vokal + følgende konsonant(er), som er vist i fig. 5. Kortvokalerne er her afsat i den vandrette, efterfølgende konsonanter i den lodrette dimension, og med fed omramning er markeret de kolonner, hvor der forekommer stavemåder med vekslende vokaltegn.[5] Ikke sært, at skoleungdommen klør sig i nakken, når retskrivningen fx forlanger stavemåden "at *flytte*", mens et rimord hertil skal skrives "en *bøtte*" (idet *bytte* dækker en helt anden vokallyd); eller når der skal staves "at *feste* igennem", men "*fæste* sig ved noget" – helt bortset fra problemerne med "stumt" d, som jeg ikke skal komme ind på hér. Retskrivningsordbogens krav hviler i høj grad på etymologiske hensyn, som ligger langt uden for de fleste sprogbrugeres bevidsthed og interesse.

Marinus Poulsen har gjort sig hæderlige anstrengelser for at få bedre system i de nævnte vokalbetegnelser. Han gengiver stort set kun en kort vokal med tegnene i, y og u, når den udtales på samme måde som et langt *i, y, u*, fx *sist* (= sidst), *hurn* (= hvordan), *nyster* (= livlig). Hvis vokalen udtales med *e-, ø-* el. *o*-lyd, så skriver han konsekvent e, ø, o: *vest* (= vidste), *Skorhat* (= skurvhat, svamp), *Løst* (= lyst, fornøjelse). Et trin længere nede i fig. 5 er han ikke fuldt så konsekvent. Ord med kort vokal *æ* og *å* skrives ganske vist oftere end i det almindelige skriftsprog med æ hhv. aa, fx *klæm* (= klemme), *aarren* (= ordne); men i mange tilfælde fastholder han skriftsprogets e hhv. o, fx *Post, fem*, *Fork*. Hver anden gang skrives (fonetisk) *hjæm*, hver anden gang (i tilslutning til skriftsproget) *hjem*. Han har også blot kopieret skriftsprogets ø som tegn for både *ø* og *ö*. Så tegnene e, ø, o forbliver altså dobbelttydige, når de står for en kort vokal.

4 Jf. DSH.I.247, II.46f.

5 De tilsvarende lange vokaler blev meget sjældent lydåbnet, så de gengives næsten konsekvent med ét og samme vokaltegn, svarende til vokalbetegnelserne øverst i figuren (bortset fra, at både *ø* og *ö* skrives ø). Pladsen tillader ikke eksempler, men de kan findes i enhver rimordbog.

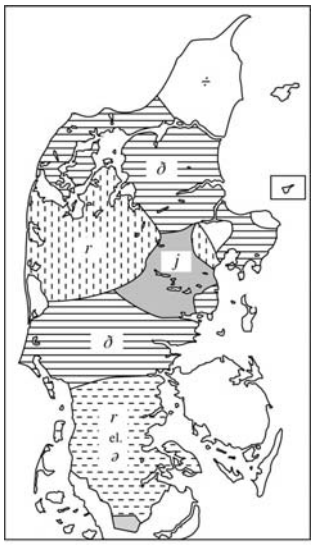

Fig. 1. Lyd svarende til olddansk -t og rigssprogets "bløde" d (∂) (forenklet gengivelse af www.jyskordbog.dk, link Dialektkort, K 4.0–4.1). ə er det tryksvage e i rigssprogsord som *kommę*.

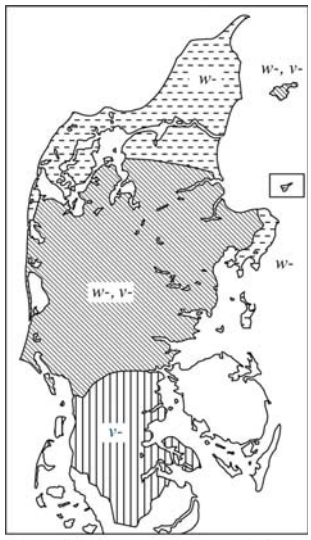

Fig. 2. 1 el. 2 slags v-lyd i starten af ord (forenklet gengivelse af www.jyskordbog.dk, link Dialektkort, K 3.1). I Midtjylland anvendes (stort set) *w* foran bagtungevokal (dvs. *u, o, å, a*), *v* foran de øvrige vokaler.

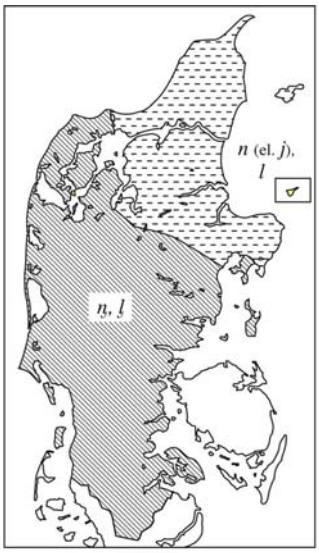

Fig. 3. Almindelig brug af palataliserede n- og l-lyd (forenklet gengivelse af www.jyskordbog.dk, link Dialektkort, K 4.4–4.7). Nordøst jyske dialekter har i stedet (stort set) upalataliserede lyd el. (for n's vedkommende) j-lyd.

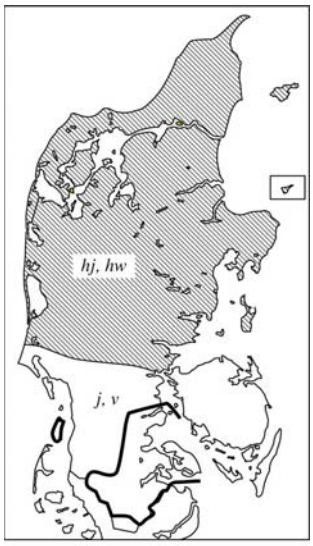

Fig. 4. "Stumt" eller udtalt h i forbindelserne hj og hv (forenklet gengivelse af www.jyskordbog.dk, link Dialektkort, K 3.2). – Fed omramning viser det sønderjyske område med bevarede tonale accenter.

Den vanskelige prosodi

Marinus Poulsens stavemåde siger normalt intet om en vokals længde: *Pris* har på hans dialekt (ligesom på rigssproget) langt *i* og stød, *hvis* derimod kort *i* (ikke *e*-lyd som på rigssproget!). Også et ords stødforhold er i almindelighed umarkeret: *Tøs* har stød, *Las* (= læs) derimod ikke, og læseren må selv gætte sig til denne forskel (især støttet til ordenes modsvarigheder på rigssproget). Men hvis man som dialektforfatter ønsker at tydeliggøre sådanne (såkaldt prosodiske) forhold, er der heller ikke megen hjælp at hente i vor almindelige retskrivning.

Dette ses relativt let af fig. 6, som viser de to mest almindelige ordtyper i dansk rigssprog – nemlig énstavelsesord (såkaldte α-ord) og tostavelsesord på tryksvagt -e (i lydskrift: -*ə*) (såkaldte β-ord)[6], jf. kolonne I hhv. II. I den lodrette dimension er skemaet primært delt op efter, om den trykstærke (rod)vokal i rigssprogsordet udtales kort eller lang, sekundært efter (rod)stavelsens type: om der på skrift følger 0, 1, el. 2-3 konsonanttegn efter rodvokalen (i α-ord som ordslutning, i β-ord før det afsluttende -*ə*); og endelig skelnes der mellem, om første konsonanttegn efter rodvokalen betegner en stemt eller ustemt lyd (K^s hhv. K^u). Skemaet kombinerer altså træk af rigssprogsudtalen med træk fra vor retskrivning.[7]

Lad os først betragte β-ordene (i kolonne II). Som det fremgår af felterne 14-15, øverste halvdel, har skriftsproget et indirekte middel til markering af vokallængde, idet (**regel 1**:) kort vokal markeres ved dobbeltskrivning af ét efterfølgende konsonanttegn. Det dobbelte konsonanttegn er et sikkert indicium på korthed i den forudgående vokal, et enkelt konsonanttegn et lige så sikkert tegn på længde, jf. ordpar

6 Betegnelserne stammer fra Poul Andersen: *Dansk Fonetik* (1954) (= Nordisk lærebog for talepædagoger, kap. XV) s. 317 ff.; andetsteds kaldes ordtyperne accent-1- hhv. accent-2-ord (fordi de på svensk, norsk – og østsønderjysk – normalt udtales med de pågældende tonale accenter). – Rigsssproget har naturligvis også andre prosodiske ordtyper end disse, fx sammensætninger (såkaldte γ-ord), afledninger (på -ig, -isk osv.); endvidere en særlig type tostavelsesord på -er, -en og -el (med prosodi dels som én-, dels som tostavelsesord), jf. Aage Hansen: Stødet i dansk (1943) s. 31 ff.; endelig også såkaldte præfiksord (med tryksvag forstavelse), der overraskende nok bærer stød, hvad enten grundordet er én- eller tostavelses, jf. smst. s. 117 ff. Jeg vil i denne sammenhæng ikke komme ind på disse mere marginale ordtyper.

7 Bemærk, at det er konsonanttegn, der tælles i den lodrette dimension, ikke konsonantlyd; digraferne ng, nd, ld, rd tæller altså dobbelt. Det er jo skriftbilledets udsagnskraft om prosodiske forhold, der skal drøftes.

efterflg. kons.	kortvokal *i*	*y*	*u*	*e*	*ø*	*o*	*æ*	*ö*	*å*	*a*
p	1 *ip, ib*	2 *yp, yb*	3 *up, ub*	4 *ip*	5 *yp, øb*	6 *ub* *up*	7 *æp* *ep, eb*	8	9 *op* *ob*	10 *ap* *ab*
t	11 *it*	12 *yt*	13 *ut*	14 *it, et*	15 *yt* *øt*	16	17 *æt* *et*	18	19 *ot* *åt*	20 *at*
k	21 *ik, ig*	22 *yg* *yk*	23 *uk, ug*	24 *ik* *ig*	25 *yk* *yg, øk*	26 *uk* *ug*	27 *æk* *ek* *æg*	28	29 *ok* *og*	30 *ak*
ð	31 *id*	32 *yd*	33 *ud*	34 *ed*	35 *ød*	36	37 *æd* *ed*	38	39 *od* *åd*	40 *ad*
m	41	42	43	44 *im*	45 *ym*	46 *um* *om*	47 *em* *æm*	48 *øm*	49 *om*	50 *am*
n < énstav.	51	52	53	54 *ind*	55 *ynd*	56 *und*	57 *ænd* *end*	58 *øn*	59 *ånd*	60 *and*
n < tostav.				*ind* *inn*	*ynd* *ynn*		*end* *ænd* *end, enn*		*onn*	*and* *ann*
n + kons.	61	62	63	64 *in*	65 *yn, øn*	66 *un*	67 *en* *æn*	68 *øn*	69 *on*	70 *an*
ŋ (skrevet ng)	71	72	73	74 *ing*	75 *yng*	76 *ung*	77 *æng* *eng*	78	79 *on* *ong*	80 *ang*
l < énstav.	81 *ild*	82 *yld*	83 *uld*	84 *il*	85 *øl*	86 *ul*	87 *eld* *ældd*	88	89 *old*	90 *ald* *al*
l < tostav.	*ild* *ill*	*yld* *yll*	*uld* *ull*	*ill*		*ull*	*ell* *ald* *æll*		*old* *oll*	*ald* *all*
l + kons.	91 *il*	92 *yl*	93 *ul*	94 *il*	95 *øl*	96	97 *el* *æl*	98	99 *ol*	100 *al*
r	101 *ir*	102 *yr*	103 *ur*	104	105	106 *ur* *or*	107 *er* *ær*	108 *ør*	109 *or*	110 *ar*
s	111 *is*	112 *ys*	113 *us*	114 *is*	115 *øs* *ys*	116 *os*	117 *æs* *es*	118	119 *os*	120 *as*
f	121 *if*	122	123	124 *if*	125 *øf*	126 *uf*	127 *æf* *ef*	128	129 *of*	130 *af*
j	131	132	133	134	135	136	137	138	139 *øj* *øg*	140 *ej* *aj* *eg*
v	141 *iv*	142 *yv*	143	144 *ev*	145	146	147 *ev* *æv*	148 *øv*	149 *ov* *og*	150 *av*
÷	151 *i*	152	153 *u*	154	155	156	157	158	159	160 *a*

Fig. 5. Skriftsprogets notation af rigssprogets korte vokaler. Hyppige stavemåder er anført med stor skrift, sjældnere stavemåder med lille. Eksempler, se Rimordbogen.

som *spille – spile, hedde – hede* (felt 14 og 17), *rutte – rute, læsse – læse* (felt 15 og 18). Desværre anvendes dobbeltskrivningen ikke konsekvent: Konsonanttegnene j og v dobbeltskrives således ikke (jf. felt 12); hér markeres altså ingen forskel til de langvokaliske ord i felt 17: *sove* (med kort o), *love* (med langt o). To eller flere efterfølgende konsonanttegn udløser heller ikke dobbeltskrivning (jf. felterne 14-15, nederste halvdel; men det kan siges at være en mindre mangel, idet (**regel 2**:) allerede to konsonanttegn næsten kun forekommer efter kort vokal (så længdeforholdet altså i reglen giver sig selv). Kun nogle ord med grundform på -ste (se felt 20), et begrænset antal tostavelses bøjningsformer samt få grundformer på -rde (se felt 19) har lang rodvokal.

For α-ordene (i kolonne I) er skriftssprogets længdemarkering endnu mere mangelfuld. Alle antal af konsonanttegn ses kombineret med såvel kort som lang vokal (sammenlign felterne 1-5 med 6-10). Læseren kan alene støtte sig til regel 2 ovenfor: at to eller flere konsonanttegn (ligesom ved β-ordene) altovervejende signalerer kort vokal (med samme typer af undtagelse som dér, jf. felt 9-10). Et enkelt konsonanttegn siger derimod intet om den foregående vokals længde: *pris – hvis; tøs – læs.*

Et fremtrædende træk ved danske énstavelsesord er stødet. Det menes udviklet af en kraftig tonestigning i den gamle fællesnordiske accent 1 (bevaret i det meste svensk og norsk – samt i østsønderjysk, jf. fig. 4).[8] Modsat den tonale accent har stødet kun fundet fæste i stavelser af en vis sonoritet (med såkaldt stødbasis). En vokal kan således kun afbrydes af stød, hvis den er lang (så vi altså har at gøre med et α-ord i felterne 6-10 af fig. 6); så rammes vokalen til gengæld sikkert af stød (se eksemplerne til venstre i de pågældende felter) – undtagen i nogle få lydord, afkortede ord samt navne (se felt 6-7, højre halvdel). Er vokalen kort, kræves der efterfølgende stemt konsonant til akkumulering af tilstrækkelig sonoritet, og da afbryder stødet ikke vokalen, men falder i (eller på overgangen til) den stemte konsonant (jf. felterne 2 og 4, venstre halvdel). For visse konsonanters vedkommende (*l, n, r, j, v, ð*) har denne ekstra sonoritet endda ikke

8 Ældre fynsk dialekt indtager øjensynlig en overgangsposition, idet stød veksler med tonal accent 1 (afhængigt af stavelsestypen, jf. Poul Andersen: *Fonemsystemet i østfynsk* (1958) s. 411 ff.). Stødets fødsel sættes i DSH.I.242 så tidligt som i 1100-tallet, men det er først utvetydigt beskrevet (med eksempler) i Jens Høysgaard: *Accentuered og raisonnered Grammatica* (1747) s. 272 f.

RODVOKALENS LÆNGDE	STAVELSES-TYPE	ORDTYPE: 1 STAVELSE (α) I med stød	1 STAVELSE (α) I uden stød	2 STAVELSER (β) II	STAVELSES-TYPE
KORT = V	–V	1	*du, vi*	11	–Və
	–VK K^s	2 *søm, røg, drøj, liv*	*bær, ven, tal, bid, tøj, rav*	12 *veje, sove*	K^s –VKə
	–VK K^u	3	*kat, tak, gas, bøf*	13	K^u
	–VKK(K) K^s	4 *kant, pels, tårn, ovn,*	*værk, træls*	14 *svømme, spille, hedde*	K^s
		ting, vind, told		*længe, vinde, fylde*	
	–VKK(K) K^u	5	*fest, saft, aks*	15 *rutte, takke læsse, hedde*	–VKK(K)ə K^u
				hæfte, flaske	
LANG = V:	–V:	6 *ko, sne*	*(bøh)*	16 *due, ae*	–V:ə
	–V:K K_s	7 *ben, hval, lim, år*	*(far, mor, Per)*	17 *mene, spile, hede, love*	K^s –V:Kə
	–V:K K_u	8 *stat, løs, skæg, næb*		18 *rute, løse, gabe*	K^u
	–V:KK(K) K^s	9 *ord (sent, rørt)*		19 *borde (delte, rørte)*	K^s –V:KK(K)ə
	–V:KK(K) K^u	10 *besk, flest*		20 *puste, hoste*	K^u

Fig. 6. Skriftsprogets gengivelse af prosodien (dvs. længde- og stødforhold) i rigssprogets α- og β-ord (dvs. énstavelsesord, hhv. tostavelsesord der ender på tryksvagt -e).

altid været tilstrækkelig; derfor finder man også en hel del ord uden stød (navnlig i felt 2, i mindre grad i felt 4; se eksemplerne i felternes højreside). Først en yderligere stemt konsonant sikrer da stødbasis (se eksemplerne på to stemte konsonanter i felt 4, linje 2) – og det samme gør for øvrigt tilføjelse af en endelse med *ə* til ordene i højre side af felt 2: *bær'ət, ven'nen* etc. Ord med kort vokal alene (felt 1), evt. efterfulgt af én eller flere ustemte konsonanter (felterne 3 og 5) har aldrig stød.[9]

Sammenholder man de stødbærende α-ord (til venstre i felterne 1-10) med de stødløse (til højre i samme felter), ses det straks, at skriftsproget ikke har nogen direkte stødmarkering: man kan fx ikke på grundlag af skriften se, at *liv* og *pels* udtales med stød, *rav* og *træls* uden stød. Det eneste konkrete (men indirekte) signal er følgende (**regel 3**): Énstavelsesord med "stumt" d (i tegnforbindelserne -nd, -ld, -ng, -rd) har altid stød: i tilfældene -nd, -ld og -ng på den stemte konsonant (jf. felt 4, nederste halvdel), i tilfældet -rd på den lange vokal (jf. felt 9, øverste linje). For digraferne på -d er den sproghistoriske forklaring, at det "stumme" d afspejler et gammeldansk (stemt) *d* eller *ð*, som (ved at være stemt konsonant nr. 2 efter kort vokal) sikrede stød på den foranstående stemte konsonant (*n, l, r*), inden d-lyden forsvandt (efter *r*) eller smeltede sammen med den foranstående lyd (til de tidligere omtalte palataliserede *ŋ, ʎ*).

Alt hvad Marinus Poulsen har kunnet hente i skriftsproget, for så vidt angår længde- og stødmarkering, er altså læserens (ubevidste) forventning om, at reglerne (1)–(3) (indirekte markeringer eller følgeslutninger på grundlag af stavemåden) også gælder, når man læser en dialekttekst. Og det gør de faktisk – med ganske få undtagelser, hvoraf Marinus Poulsen selv har bemærket en: rigssprogets ord på -ånd og -ænd (*hånd, ende* etc.) har i hans dialekt (og for øvrigt i de fleste danske dialekter) fået vokalforlængelse (med lydskrift: *hå:ŋ, æ·ŋ*). Denne uventede længde – og den deraf følgende stødbasis på vokalen i *hånd* – har han fundet det nødvendigt at særmarkere med et -e: *Haaend, Æend*.

En meget større (og nok uløselig) opgave har han afstået fra, nemlig ved hjælp af skriftsprogets almindelige tegn at signalere de mange forskellige typer af jyske énstavelsesord.

9 Læs mere om stødbasis i Aage Hansen: *Stødet i dansk* (1943) s. 27-39.

Apokopen og de prosodiske følger

Allerede ca. 1300 synes en sprogændring i gang, som på afgørende vis ændrede prosodien i de jyske dialekter og stillede dem i modsætning til ømålene, nemlig den såkaldte apokope. Fænomenet består i bortfald af gammeldansk tryksvagt *-e* / *-æ*, hvor det stod absolut sidst i et ord: trestavelsesord blev til tostavelses: gammeldansk *swārælhæ* (= svarede) > jysk *swå·rəð, swå·rət* etc. (men fremdeles i ømål og rigssprog *sva·rəðə*); og β-ordene i fig. 6 kolonne II blev praktisk talt alle énstavelses: gammeldansk *gāpæ* (= gabe) > midtjysk *ga·v* (men fremdeles i ømål *ga·və*).[10]

Ved apokopen fik hidtidige β-ord principielt samme struktur som tilsvarende gamle α-ord (i kolonne I); mængden af jyske énstavelsesord blev så at sige fordoblet. Dog bevarede de to gamle ordtyper (stort set) deres accentmodsætning (jf. note 6) – dog i ny forklædning (bortset fra Sydøstsønderjylland): det gammeldanske verbum *lø̄sæ* (jf. felt 18) faldt således ikke lydligt sammen med adjektivet *lø̄s* (jf. felt 8), idet den gamle accent 2 bevirkede stødløs langvokal (i lydskrift: *lø·s*) – hvorimod adjektivets gamle accent 1 resulterede i vokalstød (*lø'·s*). Tilsvarende skete der ikke sammenfald mellem gammeldansk *winnæ* (jf. felt 14) og *wind* (jf. felt 4): ordene blev prosodisk holdt ude fra hinanden: *viṇ·* (med lang stemt konsonant) over for *viṇ'* (med stød på konsonant). I Marinus Poulsens midtvestjyske dialekt blev der sågar opretholdt forskel på gamle tostavelsesord af typen *takke* (felt 15) og oprindelige enstavelsesord af typen *tak* (felt 3); i de apokoperede β-ord udvikledes såkaldt vestjysk stød: *ta"k* etc. (med stød på overgangen til -p, -t, -k), i modsætning til de gamle α-ords uforandrede *tak* etc. (uden stød).[11] Kort sammenfattet er skellet mellem én- og tostavelsesord (som vi kender det fra rigssproget, jf. kolonnerne I og II i fig. 6) i moderne jysk langthen blevet erstattet af modsætninger, der involverer længde og/eller stød – ret så forskelligt manifesteret i de forskellige dialekter.[12]

10 Hvorimod et tryksvagt -e ikke blev apokoperet i såkaldt dækket stilling, dvs. når der fulgte en eller flere konsonanter efter; derfor fremdeles to stavelser i jyske ord som *swå·rər* (= svarer), *aw·tən* (= aften).

11 Læs meget mere om vestjysk stød i Kristian Ringgaard: *Vestjysk stød* (1960).

12 Jeg har i *Papers from the 8th Scandinavian Conference of Linguistics* (1985) s. 264 f. givet en oversigt over, hvilke typer (mht. stavelsesstruktur) af gamle α- og β-ord der holdes ude fra hinanden i forskellige jyske dialekter, og med hvilke prosodiske midler. Kortene K 1.1 – K 1.9 i www.jyskordbog.dk, linket Dialektkort, bygger på denne oversigt.

I prosodisk henseende kan rigssproget siges at have 3 typer af énstavelsesord (umarkerede i skriftsproget): a) ord med vokalstød (fig. 6, venstresiden af felterne 6-10), b) ord med konsonantstød (venstresiden af felterne 2 og 4), c) ord uden stød (højresiden af felterne 1-5). Men efter apokopens virke og de hermed sammenhængende accentudviklinger har de jyske dialekter (taget under ét) hele 7 typer af énstavelsesord.[13] Se fig. 7, der er indrettet ganske som fig. 6 ovenfor – bortset fra, at V og K hér betegner lyd, ikke lydtegn (så lyd, der skrives med digraf, fx ng-lyden, altså kun tæller som ét K).

Kolonne 1 viser énstavelsesord fra en af de sydøstsønderjyske dialekter, som (i modsætning til alle andre og til rigssproget) har bevaret tonale accenter – hér altså med accent 1 (betegnet ^{1}), med kraftigt opadgående tonegang. Kolonnerne 2-4 rummer gamle α-ord (som de kendes fra fig. 6, kolonne I), i felterne 22 og 24 dog forøget med gamle β-ord, som pga. deres ringe sonoritet ikke har kunnet opretholde særskilt prosodi i hovedparten af Jylland, men er faldet sammen med tilsvarende α-ord, jf. eksemplerne *kat/katte, fisk/fiske*. Énstavelsesordene med specielt jyske længde- og stødforhold, helt eller næsten ukendte i rigssproget, finder man i kolonnerne 5-7: lange stødløse vokaler, lange (stemte) konsonantlyd, kortvokal (el. kortvokal + stemt konsonant) med (vestjysk) stød (foran -p, -t, -k). At nogle af skemaets felter (ja, alle i kolonnerne 1 og 7), kun er relevante for et mindretal af de jyske dialekter, betyder ikke noget i nærværende sammenhæng; også disse egne har fostret forfattere med behov for at gengive deres dialekt og dens afvigende prosodi på skrift.

Men hvordan skulle skriftsproget dog rumme egnede signaler for dialektal prosodi, når det knap nok markerer rigssprogets egne længde- og stødforhold? Den eneste mulighed skulle være, at dialektforfatterne selv formår at vride ny betydning ud af eksisterende tegn og tegnkonventioner – sådan som vi ser Marinus Poulsen gøre det med sin notation af den særjyske lyd *w* – og slumpe til at gøre det mht. *ŋ* og *ɭ*. En sådan kreativ tegnbrug er der da også en hel del forfattere, der har afprøvet i prosodisk sammenhæng, mest radikalt vor tidligste og bedst kendte dialektforfatter, Steen Steensen Blicher.

13 Jysk har i øvrigt stadig β-ord, altså tostavelsesord på tryksvagt -e; efter apokopens virke drejer det sig nu fortrinsvis om bøjningsformer og afledninger, sjældent om grundformer (som *bitte*, *sølle*).

Blichers prosodimarkører – og et par andre forfatteres

I Samlede Digte (1835) s. 277 præsenterer Blicher (yderst kortfattet) et notationsforslag for prosodien i kolonne 2-6 af fig. 7; jeg har nederst i figuren gengivet de foreslåede prosodimarkører og Blichers eksempler på brugen af dem, idet jeg for egen regning har tilføjet hans faktisk anvendte markering af vestjysk stød (i kolonne 7). Som det ses, holder han sig til skriftsprogets almindelige bogstavtegn; ikke noget med apostroffer eller særtegn, som kunne give en bogtrykker problemer. Nogle af markørerne ligger tilmed i god forlængelse af samtidig eller lidt ældre skriftsprogspraksis: Dobbeltskrivning af konsonant til markering af konsonantlængde (i kolonne 6) og vestjysk stød (i kolonne 7) er jo overført fra rigssprogets retskrivning af tilsvarende β-ord (jf. figur 6, felt 14-15).[14] Stødmarkeringen for langvokal (i kolonne 3) genopliver det "understøttende" e, der havde sin blomstringstid i 1500–1700-tallets skriftsprog (især i ord som *Soel* = sol), men som i Blichers samtid var stærkt på retur.[15] Anvendelsen af -h til markering af langvokal har godt nok været meget begrænset i dansk (fx *Uhr* = ur)[16], men det læsende publikum kendte udmærket denne praksis fra tysk, datidens fremmedsprog nr. 1 (*Bahne, Mühle* etc.). Helt op i nutiden støder man i øvrigt på sådanne "prosodiske" h-er og e-er i navne (*Dahl, Bohr*; *Moesgård, Bier*). Blichers eneste "misgreb" er forslaget om at lade -h markere konsonantstød (i kolonne 4); resultatet bliver aldeles udanske ordbilleder som *inh* (= ind), *kaalh* (= kold), og Blicher selv efterlevede sjældent forslaget i praksis.[17]

Mærkeligt er det, at Blicher ikke fastholdt sin tidligere tendens til at markere vokallængde vha. dobbeltskrivning[18]; også en sådan dobbeltskrivning finder man nemlig en vis tradition for i ældre dansk[19] (videreført i nutidige navne som *Riisskov, Steenstrup*), og det er jo den logiske parallel til brugen af dobbeltskrivning for lang konsonant. Det

14 Tilsvarende dobbeltskrivning til markering af kort vokal i α-ord anvendes i øvrigt i norsk og svensk retskrivning (for sidstnævntes vedkommende dog kun dobbeltskrivning af ustemt konsonant): svensk *natt, vän*, norsk *natt, venn*.

15 Jf. DSH.II.321 f, III.173 f.

16 Jf. DSH.III.174.

17 Marius Kristensen: Bidrag til den jyske litteraturs historie, *Dania*.I (1892-94) s. 140.

18 Smst. (jf.note 17) s. 139.

19 DSH.II.321, III.173.

indså allerede Blichers samtidige, dialektdigteren Niels Andersen[20], og mange senere jyske forfattere har – med større eller mindre konsekvens – benyttet dobbeltskrivning af såvel vokaler som konsonanter til prosodisk markering i jyske énstavelsesord. Størst konsekvens finder man formentlig hos Anton Berntsen[21], som anvender dobbeltskrevet vokal for ordene i fig. 7, kolonne 5 (fx *Hææst* = heste), dobbeltskrevet konsonant for dem i kolonnerne 6 og 7 (fx *lænng* = længe, *Klokk* = klokke). Som mærke for stød på langvokal anvender han tilføjet e (fx *hoer* = hård), men stødbærende konsonant (i kolonne 4) har han opgivet at skelne fra stødfri konsonant (i kolonne 2), fx *Kram* over for *Ven*. E-et er nu heller ikke det bedst tænkelige tegn for stød, al den stund det i forbindelsen -ee- i forvejen markerer langt stødløst e; *meest* bliver således tvetydigt, dels skrivemåde for kolonne-3-ordet *me:'st* (= mest), dels kolonne-5-ordet *me·st* (= meste). Og da Berntsen tillige bruger e i digraferne ie-, ue-, ye- for nørrejyske diftonger (se ovf. s. 45), bliver også en skrivemåde som *Suel* dobbelttydig, dækkende begge kolonne-3-ordene *su:l* (= sul) og *su'əl* (= sol), ja muligvis også kolonne-5-ordet *suəl* (= sole, verb.). Berntsen tilstår ærligt[22], at "Stødtonen kan ikke betegnes ordentlig uden Anvendelse af Lydskrifttegn, det faar tjene til Undskyldning for, at Stavemaaden enkelte Steder er lidt vaklende".

Marinus Poulsen har indset det samme – formentlig vejledt af Peter Skautrup, hvis Jysk Ordbog han var en flittig meddeler til.[23] Skautrup var fra skriftserien Jyske Folkemaal (1935-68) vant til at hjælpe dialektforfattere med en relativt simpel, men prosodisk dækkende lydskrift – med særtegn for lydlængde (hævet punktum: ·) og for stød (hævet komma: '), begge dele lånt fra Danias lydskrift (jf. note 27). Marinus Poulsen benytter hyppigt disse særtegn – og så vidt ses næsten altid korrekt, fx: *han go'r dænier o hans Sønder Vra't aa gor aa sparker te æ Knol·d* (= han går dernede på sin søndre agerende og går og sparker til knoldene); *Vel du li·g si'e aa pas di Ar·ber, saa ska a nok pas min·* (= vil du lige se at passe dit arbejde, så skal jeg nok passe mit). Men det er langtfra altid, han i farten husker tegnene (eller finder

20 Laust Skalle: *Faaklaaring aa Beskryuels øuer et faalæ villelæ Gild* (1832); hans praktiske brug af begge typer dobbeltskrivninger er dog ret mangelfuld.

21 Jeg støtter mig her til Bent Jul Nielsens artikel om Berntsens sprog i Vejle Amts Folkeblad 24. aug. 1973.

22 Anton Berntsen: *Niels Væwwers Rejjs* (1918) s. 55.

23 Desværre ligger der intet tilbage af Marius Poulsens korrespondance med prof. Skautrup.

		1	2	3	4	5	6	7
-V		10 ¹*ni* = 9 ¹*dö* = død	20 *a, æ* = jeg *te* = at	30	40	50	60	70
-VK	K^s	11 ¹*fæm* = 5 ¹*blaj* = blad	21 *öl* = øl *töw* = tøj	31	41 *lam'* = lam *sow'* = so	51	61 *eŋ·* = inde *nyw·* = nøje	71
	K^u	12 ¹*kat* = kat ¹*gris* = gris	22 *drek* = drik/drikke *spes* = spids	32	42	52	62	72 *hå"p* = hoppe *dre"k* = drikke
-VKK(K)	K^s	13 ¹*fålk* = folk ¹*köwt* = købt	23 *værk* = værk *hjælp* = hjælpe	33	43 *hal'm* = halm *åw'n* = ovn	53	63 *hjæl·p* = hjælpe *löw·n* = levne	73 *hjæl"p* = hjælpe *kjær"k* = kirke
	K^u	14 ¹*hæst* = hest	24 *fesk* = fisk/fiske *kjöft* = købt	34	44 *hal's* = hals	54	64	74
-V:		15 ¹*ve·* = vide ¹*tuə* = 2	25	35 *fri:* = fri *gu'ə* = god	45	55 *a·* = ae *guə* = gode	65	75
-V:K	K^s	16 ¹*ba·n* = barn ¹*sto·ŋ* = stund	26	36 *su:l* = sul *hå:ŋ* = hånd	46	56 *ta·r* = tørre *miən* = mene	66	76
	K^u	17 ¹*go·s* = gås ¹*le·ch* = lege	27	37 *lo:s* = lås *be:t* = bét	47	57 *lo·s* = låse *pre·k* = prædike	67	77
-V:KK(K)	K^s	18 ¹*næ·mt* = nemt	28	38 *mæ:lt* = mælt (ptc.)	48	58 *mæ·lt* = mælte (præt.)	68	78
	K^u	19 ¹*ga·ft* = gabte (præt.)	29	39 *lø:st* = læst (præt.)	49	59 *fe·sk* = fiske *lø·st* = læste (præt.)	69	79

St. St. Blichers prosodimarkører → ÷ (*war* = var) e (*baer* = bar) h (*Narh* = nar) h (*Plahd* = plade) (*narr* = narre) (*ett* = ikke)

dobbeltskrivning

Fig. 7. Typer af jyske énstavelsesord. De jyske dialekter er taget under ét, så samme eksempelord kan optræde i flere kolonner (repræsenterende forskellige dialekter); fx er *hjælpe* et kolonne-6-ord-i de fleste øst- og sønderjyske dialekter, men kolonne-7-ord i de fleste vestjyske; for Sydøstsønderjylland kunne det anføres i kolonne 1, for Midtøstjylland i kolonne 2.

dem hensigtsmæssige?), og på konsonant er han meget tøvende med overhovedet at sætte stødtegn (fx *Staal'd* = stald). Ind imellem finder man et mindre antal eksempler på dobbeltskrivning, især af konsonant (*ringg* vsa. *reng·* = ringe, *Sii* vsa. *Si·* = side) – formentlig forfatterens oprindelige længdemarkering, før Skautrups intervention.

Her må jeg tilstå, at Marinus Poulsens fortælling forud for publiceringen i Ord & Sag er blevet underkastet en vis uniformering; fx er dobbeltskrivning i almindelighed erstattet af længdetegn, og der er indsat væsentlig flere længde- og stødtegn end i Marinus Poulsens manuskript (på grundlag af, hvordan han selv andre steder skriver det pågældende ord). Denne fonetiske "berigelse" af teksten fortryder jeg nu, og når fortællingen inden længe bliver lagt ud på vort centers hjemmeside[24], vil brugen af prosodiske markører blive rettet tilbage til Marinus Poulsens egen sparsomme praksis. Konsekvent gennemført brug af lydskrifttegn er ikke altid et ubetinget gode.

Lydskrift contra skriftsprog

Når vort skriftsprog som vist kun glimtvis og indirekte afspejler længde- og stødforhold – og for øvrigt ser helt bort fra et tredje prosodisk træk, nemlig trykfordelingen (i ord og sætninger)[25] – hænger det sammen med skriftsprogets funktion. Det skal jo ikke primært informere brugerne om ords udtale, trykfordelingen i en sætning el. lign.; alt dette kender brugeren normalt i forvejen, i og med at han/hun behersker det talte rigssprog. Skriftsproget skal bare give læseren tilstrækkeligt tydelige signaler om, hvilke af talesprogets ord den skrivende har i tankerne.

Det kan i princippet gøres helt uden hentydning til udtalen (via ideogrammer, sådan som vi i nutiden kender det fx på toiletdøre; for herre- hhv. dametoilet, for handicaptoilet el. for puslerum). Alfabetskrifter med kraftig antydning af udtalen har dog gennem sproghistorien vist sig mest effektive: lettest at lære, enklest at skrive, hurtigst at læse. På den anden side kan en for tæt kobling mellem bogstaver og udtale

24 Adresse: www.hum.au.dk/jysk/publikationer/publikationer.htm

25 Man kan fx ikke se på stavemåden *forfald*, om det pågældende ord har hovedtryk på første stavelse (og dermed betyder "forhindring, undskyldeligt fravær") eller på sidste (og da betyder "opløsning, nedbrydning").

have uønskede bivirkninger: 1) ordbillederne bliver for detaljerede til, at de fanges i et enkelt blik; 2) ordbilleder skal skiftes ud i takt med udtaleændringer (hvorved det bliver svært at læse bare lidt ældre tekster), 3) der bliver behov for særtegn (diakritiske tegn, apostrof mv., som giver problemer ved alfabetisering etc.).

Optimalt er et skriftsprog noget mere abstrakt end det talte sprog, med bevidst fravalg af mindre vigtige træk i lydbilledet – og da er de prosodiske træk oplagte ofre på enkelthedens alter, ikke mindst fordi et ords prosodi kan skifte med dets stilling i sætningen: det hedder på dansk rigssprog *slå:* med langvokal og stød (= slå!; fx med boldtræet; det er din tur!), men *slå ˈtil* med tryksvagt verbum, derfor kortvokal og ingen stød (= slå til! lad ikke nogen anden løbe med tilbuddet!). Dansk skriftsprog abstraherer også fra mange andre udtaledetaljer: retskrivningen har som vist fået lov til at halte langt efter udtalen af vore kortvokaler (i/e/æ-problematikken s. 46 f.); vi lever stadig med "stumme" h'er og d'er; og tænk bare på, hvor "gammeldansk" vi skriver visse meget brugte småord: *det, de, og, også, at, til*. Altsammen fordi skriftbilledet fungerer godt nok, som det er, og man ved at fastholde de forældede skrivemåder opretholder en livline til vor ældre litteratur.

En lydskrift derimod er konstrueret med det ene formål at informere om fonetiske og prosodiske detaljer i talt sprog, typisk henvendt til en læser, der ikke i forvejen kender den pågældende sprogform – hvadenten det nu er et fremmedsprog eller en dialekt. Det er afgørende, at forskellige (og især betydningsadskillende) lyd holdes klart ude fra hinanden med hver sit tegn; det er mindre afgørende, om denne præcision går ud over letlæseligheden (som når der skelnes mellem jysk *n* og *n̥*, *l* og *l̥* ved småmodifikationer af samme tegn, eller når der i tekstbilledet optræder hævede punktummer, kommaer, apostroffer etc.).

En dialektforfatter må naturligvis gøre op med sig selv, hvad der for ham/hende har prioritet, når der fortælles på dialekt. Er det selve fortællingen, eller er det dialekten, der fortælles på – lyden af lokalkulturen, som Niels Hausgaard godt kunne have sagt det.[26] I første tilfælde kan fortællingen grundlæggende skrives på rigssprog, blot i ny og næ med indskud af et dialektord eller en dialektal formulering, en

26 Hans faktiske formulering var (1981 i tidsskriftet *Kritik*): "Dialekten er et samfunds lyd".

dialektal udtale eller en dialektal bøjningsform, nok til at give teksten lokalfarve. Herved holdes forbindelsen fuldt åben til en bred national læserkreds med almindelig skriftsprogserfaring. I sidstnævnte tilfælde må dialekten derimod fastholdes som gennemgående fortællesprog – skønt det stiller store krav til både forfatter og læser, når dialektens lydside skal formidles enten via et skriftsprog skabt til et helt andet formål eller ved inddragelse af lydskrift. Og så må forfatteren samtidig acceptere, at teksten appellerer til et langt smallere publikum: stort set kun lokalbefolkningen og nogle dialektforskere.

Sammenlign blot (i fig. 8) nogle få linjer fra starten af Marinus Poulsens fortælling, (1) som han selv har skrevet dem, (2) som han burde have skrevet, hvis han til punkt og prikke havde fulgt Skautrups anvisninger, (3) som afsnittet ville se ud skrevet i Jysk Ordbogs lydskrift, og (4) som det ville se ud skrevet i Danias lydskrift[27] (med gengivelse af fine detaljer på lydsiden). Version (4) giver dialektforskeren maksimal information, men det er version (1), de fleste læsere vil foretrække (og som mange endda vil have besvær med at læse).

Marinus Poulsen har som udgangspunkt ønsket at præsentere sin hjemegns dialekt – dens ordforråd og ordenes udtale – på en mere underholdende måde end ved at sende professor Skautrup en ordliste (med oversættelse og eksempler). Derfor en fortælling helt på dialekt, hvor vi føres gennem en række scenarier, der hver for sig fremkalder en række traditionelle betegnelser og udtryk. Derfor også den principielle brug af lydskrift, så han i forbifarten kan markere uventet prosodi (fx *Søn·d, Bi·en, min·, dem·* = synd, ben (plur.), min (trykstærkt), dem; alle med en dialektal prosodi, som om de var gamle β-ord!) – eller særegne lydforhold (fx enklisestød i forbindelsen *Ti'r te'r aa sna'k* = tid til (det) at snakke, med et særegent *det* til at repræsentere den følgende infinitiv[28]); eller det lange stavelsesdannende *rr* i ord som

27 Denne lydskrift (konstrueret af Otto Jespersen) har navn efter tidsskriftet, hvor den blev præsenteret i 1890, jf. *Dania* I.33-80. Den afløste K.J. Lyngbys lydskrift (fra 1850'erne), anvendt i bl.a. H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål* (1886-1914). Danias lydskrift (med lidt over 100 tegn for lyd og prosodiske forhold) er fremdeles grundlaget for fonetisk notation herhjemme, men anvendes nu ofte i forenklede og/eller let modificerede udgaver, jf. fx lydskriften i *Ømålsordbogen* (1992 ff.), *Jysk ordbog* (2000 ff.), Lars Brink m.fl.: *Den Store Danske Udtaleordbog* (1991).

28 Jf. www.jyskordbog.dk – artiklen *1.det 6*.

1 *Æ Hawer fæk vi kjor hjem te Mej·de. aa da vi haaj faat wo Onden, tu a ter te Mar'ken. Marianne bestæmt sæ for aa ta hjem aa si'e te hinde Mu'er i Stej for. Da a noj op te æ vej, trower a saa e't osse, æ Kaa'l i Raasgord kommer trasken.*

2 *Æ hawwer fæk vi kjor hjem' te mej·de. Å da vi håj fåt wo onden, tu a te'r te mar'ken. Marianne bestæm't sæ for å ta hjem' å si'e te hinde mu'er i stej for. Da a noj op te æ vej, trow'er a så e't osse, æ kå'l i Råsgår kommer trasken.*

3 *æ ˈhawər fæk vi kjor ˈhjæm' te ˈmæj·də. å da vi håj ˈfåt wo ˈoŋən, tu a ˈte' ər te ˈmar"ken. mariˈanə beˈstæm"t sæ ˌfår å ta ˈhjæm' å ˈsi'ə te hiŋə ˈmu'ər i ˈstæj får. da a noj ˈåp te æ ˈvæj, ˈtrow'ər a så ˈe"t ˈåsə, æ ˈkåːl i ˈråsgår komər ˈtraskən.*

4 *æ ˈhæwəɹ fæg vi kjoɹ ˈɦæm' te ˈmæj·də. ɔ da vi hɔj ˈfɔd wo ˈoŋən, tu ɑ ˈte' əɹ te ˈmær'gen. mæɹiˈænə bəˈstæm"t sæ ˌfɔɹ ɔ ta ˈɦæm' å ˈsi'ə te hiŋə ˈmu'əɹ i ˈstæj fɔɹ. dɑ ɑ noj ˈɔp te æ ˈvæj, ˈtrow'əɹ ɑ sɔ ˈe"d ˈɔsə, æ ˈkåːl i ˈrɔsgɔɹ koməɹ ˈtræskən.*

Oversættelse:

Havren fik vi kørt hjem til middag. Og da vi havde fået vor middagsmad, tog jeg til at (dvs. begav jeg mig af sted) til marked. Marianne bestemte sig for at tage hjem og se til sin mor i stedet for. Da jeg nåede op til vejen, tror jeg så ikke også (dvs. er det så ikke lige netop), at karlen i Rosgård kommer traskende.

Fig. 8. Samme tekst med forskellig lydgengivelse. (1) i Marinus Poulsens manuskript (med retskrivningen fra før 1948); (2) som Peter Skautrup ville anbefale det skrevet (med længde- og stødtegn – og så var Skautrup jo foregangsmand for bolle-å og små forbogstaver); (3) i Jysk Ordbogs lydskrift; (4) i Danias lydskrift (og med udtalenuancer lånt fra den nærliggende dialekt i Peter Skautrup: Et Hardsysselmål (1927-1979).

arberr (= arbejder, arbejdede). Men undervejs er Marinus Poulsen selv blevet grebet af fortællingen, og da smutter let de finere detaljer i lydgengivelsen, ja enkelte småord optræder sågar i tilvant skriftsprogform.

Når Skautrup aldrig fik befordret Marinus Poulsens fortælling i trykken, har det næppe skyldtes uvilje mod forfatterens lydskriftkompromiser. Skautrup var klart bevidst om, at lydskrift ikke er almindelige læseres livret, og at lydgengivelse altid vil være et spørgsmål om balance i skønlitterær sammenhæng – så den "på den ene side ikke hindrer læsningen og tilegnelsen, og … på den anden side kan være til vejledning for en tilnærmelsesvis rigtig udtale af det stedlige mål".[29]

29 Fra Skautrups forord i Kristen Klastrup: *Paa Træ·skofio·l* (1935) s. 6.

Marinus Poulsen:

Te Mar'ken i Holsbrow' (8)

Markedsdagen er nu omsider ved at være slut; det er på tide at tænke på hjemturen.

Vi sna'ker om·, te vi sku ernlig hat en Mar'kensgaw· mej hjem. – Ja, sejer Julius, hwis en haaj manne Peng·, saa ku en go ni'er o æ Tor'e aa ky·ef en Skip Ævler, lisom Peder Pejter i Toustrup han gjo·r. Jaaw, a kam te, da di wa ve'r aa handel om em. Di kam saa teræ't om æ Pris. Han ga en Kro·n for em. Han gik ni'er te æ Kjømand atter djæ Hakkelssæk te'r aa taa'em i. De wa en ornlig Slant aa kom hjem mæj. Æ Ævler wa gu·e nok. Peder ga mæ jen', den smajt godt, saa haar æ sommen mender aa sej·, hurn di ser u'er.

– En ska snaar te'r aa haa æ Ni·es vend ar Hjemmen te, mi·en Kræjsten. A tøwes, de blywer saa mørk. De æ wol e't ve'r aa træk op te Rejn? De ka jo væ·r, de kommer te'r aa pas, for Gammelmu'er hun mi·en i Gu'er, te æ Hemmel wa ve'r aa ligen en Fo·rmaw·. Ja, hun sejer te "Naar æ Hemmel ligner en Fo·rmaw·, saa vel æ ræj·n inden

---

Vi snakkede om, at vi egentlig skulle have haft en markedsgave med hjem. – Ja, siger Julius, hvis man havde mange penge, så kunne man gå ned på torvet og købe en skæppe æbler, ligesom Peder Pejter i Toustrup han gjorde. Jo, jeg kom til, da de var ved at handle om dem. De kom så til rette om prisen. Han gav en krone for dem. Han gik ned til købmanden efter deres hakkelsessæk til at have dem i. Det var en ordentlig klat at komme hjem med. Æblerne var gode nok. Peder gav mig et, det smagte godt, så har det såmænd mindre at sige, hvordan de ser ud.

– Man skal snart til at have næsen vendt hjemad, mente Kristen. Jeg synes, det bliver så mørkt. Det er vel ikke ved at trække op til regn? Det kan jo være, det kommer til at passe, for bedstemor hun mente i går, at himlen var ved at ligne en fåremave. Ja hun siger at "Når himlen ligner en fåremave, så vil det regne inden tre dage". – Det

trej Daw·". – De stemmer nøj sammel mæ Faars Snak, saa·j Julius. Han sejer te "Naar æ Hemmel ær som en nysklipper Fo'r, saa vel æ rej·n, i hurn de go'r". A ve'r e't om I laaj Mærk te'r, men æ Hemmel ligent nøj en Fo·rmaw· i Gu'er, saa vi for saamænd nok Rejn i Maa·r. – De gjør vi nok, sejer saa Kræjsten, for en Par Daw· sind, da wa dæ sørn en Swalm. – Ja, Julius mi·en osse, te de haaj sørn swalemt. O æ Tamberdaa wa æ Vend i Sønden, aa de rejent osse nøj, saa de æ nok e't sekker, de·l go slet saa gelassen mæ æ Høst, som de haa gjor te dæhæ'r. – A ve'r e't hurn æ Vejle ka bly·w i Maa·r heller o æ Daa' a'ter, heller næst' Daa' ijen, aa de æ dæ nok engen a wos, dæ ka sej·, men vi for i hwer Fald e't Rejn i Daa'. De æ mi Mjenning, saa·j a. Saa bløw dæ e't sna'ker mier om æ Vejle.

Men vi kam te'r aa sna'k nøj om dæhæ·r' Sej·, som vi li·g haar hør nøj aa', aa som dem Gammel alti ka fo anvæ'n i djæ Snak. – Julius mi·en, han vest, hwa hans Gammelfaa'r vild ha bemær'ker, hwis han wa klaar øwer, te han, Julius, so' hæ·r. Jaaw, saa vild han nok ha saa'j "Du ska pas di Snit aa e't di Skidt". De æ ve'r aa blyw en Sej· for ham. De bety·r nok saa møj', te en ska ta sæ nøj nø'te te. Atter hans Mjening ska en e't go te Mar'ken, urn en haar nøj aa kom· dæ a'ter. O æ Værtshu·s dæ·r haar en engen Ærend. Naar han i gammel Daw· sku te Holsbrow, saa tuk han en Kaarre o æ Aar·m te'r aa haa æ Kræmmerhu·s

---

stemmer noget sammen med fars snak, sagde Julius. Han siger at "Når himlen er som et nyklippet får, så vil det regne, hvordan det så går". Jeg ved ikke, om I lagde mærke til det, men himlen lignede noget en fåremave i går, så vi får såmænd nok regn i morgen. – Det gør vi nok, siger så Kristen, for et par dage siden, da var der sådan en lummervarme. – Ja, Julius mente også, at det havde sådan blæst med varme. På Tamperdag (dvs. 21. september) var vinden i syd, og det regnede også noget, så det er nok ikke sikkert, det vil gå slet så rask med høsten, som det har gjort hidtil. – Jeg ved ikke, hvordan vejret kan blive i morgen eller dagen efter, eller næste dag igen, og det er der nok ingen af os, der kan sige, men vi får i hvert fald ikke regn i dag. Det er min mening, sagde jeg. Så blev der ikke snakket mere om vejret.

Men vi kom til at snakke noget om den her talemåde, som vi lige havde hørt noget af, og som de gamle altid kan få anvendt i deres snak. – Julius mente, han vidste, hvad hans bedstefar ville have bemærket, hvis han var klar over, at han, Julius, sad her. Jo, så ville han nok have sagt "Du skal passe dit snit og ikke dit skidt". Det er ved at blive et mundheld for ham. Det betyder nok så meget, at man skal tage sig noget nyttigt til. Efter hans mening skal man ikke gå til marked, uden man har noget at komme der efter. På værtshuse der har man ingen ærinde. Når han i gamle dage skulle til Holstebro, så tog han en kurv på armen til at have kræmmerhusene i, men derud af, til byen der

i', men dær u'rar, te æ Bøj' dæ·r haa·j han hans Mel·mar i'en. Dem faatæerr han saa i æ Kjømandsbutik. A tenker wol, æ Kjømand ga en Dram te. Ja, Faa'r brujt ær sommen o sam· Maa·r dem føst O·ringer. No, naar dæ ska hintes Kjømandssager, saa kyer han wol ti·erst, hejsen taar han mæ æ Dawvown a'terr. Dæ æ jo iløw'ler halanden Mi'l hjemfræ te æ Bøj'. Gammelfaa'r ka e't ræt mæ dæhæ·r Ti·er aa nøj' Ski'k. Naar han hør o vi ander Ong· waa Snak aa waa Mjening om flier Teng, saa sejer han saa tit: "Ja dem Ong· di ka væ gue nok, men dem Gammel de æ dem klo·gest." "Ja, de æ re·le nok", føjer han saa gja·r te for aa bestør'ker.

Loppecirkus.
Billedet er udlånt af Vejle Byhistoriske Arkiv & Stadsarkiv.

---

havde han sine mellemmadder i den. Dem fortærede han så i købmandsbutikken. Jeg tænker vel, købmanden gav en dram til. Ja, far brugte den såmænd på samme måde de første åringer. Nu, når der skal hentes købmandssager, så kører han vel tiest, ellers tager han med dagvognen efter dem. Der er jo alligevel halvanden mil hjemmefra til byen. Bedstefar kan ikke rigtigt med de her tider og nye skikke. Når han lytter til vi unges snak og vores mening om flere ting, så siger han så tit: "Ja de unge de kan være gode nok, men de gamle de er de klogeste." "Ja, det er rigtigt nok", føjer han så gerne til for at bestyrke det.

Julius wa bløwen nøj urolle i æ Sæ·r, laa a Mærk te, han skulter sæ, aa han tuk sæ i æ Na'k, aa endle sejer han: – A trow'er, te a snaar ka stel en Lo'pteater an, for a æ da bløwen bekasser mæ nøj a dæhæ'r Lo'ptøj, ka a mær·k. A haa sommen faat em henn ve ham æ Lo'pmand. De wa ret, te de ver·mt mæ Lo'per ind ve ham, heller en ka wol snaaerr sej· te de ho'per mæ em. De ka væ·r, han bløw gal o', te a saa·j te ham, te han tuk wol dæhæ·r Smodyerr mæ sæ i æ Seng om æ Næt, faa di sku da ha nøj aa løw· aa. Han saa·j engen Teng, men han so' saa ves te mæ. A tenker, han saa haa kommendierr en Par Stø'ker nier o æ Bæl'e a mæ. De Skidt ku han jo fo te all Teng. De ka væ·r, a sku go op te ham ijen aa ta'k ham for æ Foræring. No ka vi snaar blyw Konkurenter, ka a sej te ham. Men de klogest vild nok væ·r snaar aa ta hjem. En sku li·g ha hat en Væltepeder heller en Besykel heller hwa de ær, di kol'der em, saa ku en snaar ha kommen øwer de Støk Vej.

Kræjsten faato·l, te æ Søn i Stor Daalstrup haaj faat sørn jen. Men de mot da nok vær en Væltepeder, faa han vælter da mæ'n bode i Gru·sdjønger aa Waj·sgro·ef. De so' a da jen Daa', a wa u·r aa kyer mæ dem Brow·n. Da wa han osse u·r, o·n Løsttu'r skuld æ nok væ·r. Men a ve'r e't, hwem dæ moerr sæ mjest, enten ham o æ Væltepeder heller mæ, dæ bare so' o'er. Men han wa hejsen e't faaknøt, lisaa so·r

---

Julius var blevet noget urolig i sædet, lagde jeg mærke til, han vred skuldrene, og han tog sig i nakken, og endelig siger han: – Jeg tror, at jeg snart kan starte et loppeteater, for jeg er da blevet belemret med noget af det her loppetøj, kan jeg mærke. Jeg har såmænd fået dem henne ved ham loppemanden. Det var lige så det vrimlede med lopper ved ham, eller man kan vel snarere sige, at det hoppede med dem. Det kan være, han blev vred over, at jeg sagde til ham, at han vel tog de her smådyr med sig i seng om natten, for de skulle da have noget at leve af. Han sagde ingenting, men han så så vist på mig. Jeg tænker, han så har kommanderet et par stykker ned på min mave. Det skidt kunne han jo få til alting. Det kan være, jeg skulle gå op til ham igen og takke ham for foræringen. Nu kan vi snart blive konkurrenter, kan jeg sige til ham. Men det klogeste ville nok være snart at tage hjem. Man skulle lige have haft en væltepeter eller en bicykel eller hvad det er, de kalder dem, så kunne man snart have klaret det stykke vej.

Kristen fortalte, at sønnen i Store Dalstrup havde fået sådan en. Men det måtte da nok være en væltepeter, for han væltede da med den både i grusdynger og landevejsgrøfter. Det så jeg da en dag, jeg var ude at køre med de brune. Da var han også ude, på en lysttur skulle det nok være. Men jeg ved ikke, hvem der morede sig mest, enten ham på væltepeteren eller mig, der bare så på det. Men han var ellers ikke forknyt; ligeså såre han kom til at ligge ved siden af den, så var han på den igen, han ville ellers ikke

han kam te'r aa leg ve æ Si· aa'n, saa wa han o'n ijen, han vild hejsen e't gi sæ. De æ no nøj sin·d, a øvervæerr den Forestelleng. Di sejer iløw'ler, te no ka Anton godt ri· o hans Syk'el. Ja, sørn jen som Anton, han ka jo sajt. Hans Faar haa jo nok li·g gin· ham æ Pæng·, en haa kaast. Bode hans Faar aa Muer æ saa stuer aa', te djæ Knæjt haa faat en Syk'el aa vi·s sæ o'.

– En Syk'el æ no faa dy·r for almenlig Kaa·l, mi·en Kræjsten, den koster da en hiel Ors Løn. – A saa·j, te de wa nower gremm nower for æ Landvejstrafik. A wa for en Ti sind uer aa kyer, da kam a imo'r jen, æ Hæ·st wa saa ræj for en som faa alting Undt. – Ær æ Hæ·st ræj for em, som di ves al'ti ær, sejer saa Julius, saa ska æ Rytter staa aa', gjør han e't de, saa mo æ Kusk gi ham jen aa æ Pisk. – A saa·j, te i sørn en Ti haaj en nok aa gy·er mæ'r aa hold o æ Hæ·st, en fæk e't Staa·nd te'r aa brug æ Pisk. Vi sier jo et jens o all Teng, bemærker a li·g.

Da a haaj faat dæhæ'r Faaskræ'kels, aa æ Hæ·st wa bløwen rolle ijen, sna'ker a mæ Jens Vejmand, han mi·en, te en mot e't beklaw· sæ øwer æ Sykler, nej, dem sku vi skam ha nower flier aa'. Han saa·j, te de wa Jens Sørensen, dæ kam om ve mæ, aa sin·d han wa begynd aa befaa·r æ Vej o hans Stjenknu·ser, haar æ Vej waat møj læ'ter aa hol·d, jaaw den Slaw· sku dæ væ manne aa'.

---

give sig. Det er nu noget siden, jeg overværede den forestilling. De siger alligevel, at nu kan Anton godt ride på sin cykel. Ja, sådan en som Anton, han kan jo sagtens. Hans far har jo nok lige givet ham pengene, den har kostet. Både hans far og mor er så vigtige af, at deres knægt har fået en cykel at vise sig på.

– En cykel er nu for dyr for almindelige karle, mente Kristen, den koster da et helt års løn. – Jeg sagde, at det var nogle grimme nogle for landevejstrafikken. Jeg var for en tid siden ude at køre, da kom jeg imod en, hestene var så rædde for den som for alt ondt. – Er hestene rædde for dem, hvad de vist altid er, siger så Julius, så skal rytteren (dvs. cyklisten) stå af, gør han ikke det, så må kusken give ham en med pisken. – Jeg sagde, at i sådan et øjeblik havde man nok at gøre med at holde hestene, man fik ikke stunder til at bruge pisken. Vi ser jo ikke ens på alting, bemærkede jeg lige.

Da jeg havde fået den her forskrækkelse, og hestene var blevet rolige igen, snakkede jeg med Jens Vejmand, han mente, at man måtte ikke beklage sig over cyklerne, nej, dem skulle vi skam have nogle flere af. Han sagde, at det var Jens Sørensen, der kom forbi mig, og siden han var begyndt at befare vejen på sin stenknuser, har vejen været meget lettere at holde, jo den slags skulle der være mange af.

Jens Vejmand sna'ker akkuraat, som de wa hans hyw· Mjening, a ve'r e't ræt, om de war'er. Mæ aa Kræjsten tro·j e't, te de Sykelrytteri nowti bløw almenlig. – Ja, de vest Julius saa e't, men I sku prøw· aa sna'k mæ Mine i æ Møll om'er. De er et saa læng sin·d, a wa nier aa hint ni Mølku'er, faato·l han. Di haa·j saa møj' aa mo·l den Daa. Æ Ku'er wa e't færr, da a kam, a mot vent nøj a'terr. A kam saa ind i æ Mølstow·. Dær so Sofus Laj' aa Pe Tammes i Krøjgord mæ·n Glas aa·n klaar Fla·esk o æ Bu'erd æ for ve dem. A fæk osse en Sæ·r aa fild i Snak mæ dæhæ·r tow Stabejserr. Di æ no gu·e nok, men dæ wa engen a dem, dæ haaj møj' te owers for æ Sykler, som vi fild i Snak om. – Pe Tammes mi·en, de wa Galskab de rien o Syk'el. De sku faabyes, saa·j han, de æ te'r aa jaw Hæ·st aa Vow·n i æ Wajsgro'ef mej.

Mine gik u'r aa ind i æ Stow·, aa gik nok aa lo't nøj te dæhæ'r Snak, saa sejer hun: – Ska a e't osse faabyes aa heng Wasketøj o·n Snor, faa de ka ni tovle Kre'ker da heller e't sto for. – No, sejer saa Pe Tammes, sørn nøj henger en da heller e't op o æ Landvej. – Nej, men a vel da helst ha waas hænd op hæ·r i æ Nærhi'er aa æ Møll. Dæ wa·n Møl·gjæst hær jen Gaang, dæ beklawer sæ sørn, for'e han mi·en, te han nær e't wa noj hæte, faade a haaj hæn nower Skjowter op o æ

Jens Vejmand snakkede akkurat, som det var hans inderste mening, jeg ved ikke rigtigt, om det var det. Jeg og Kristen troede ikke, at det cykelrytteri nogensinde blev almindeligt. – Ja, det vidste Julius så ikke, men I skulle prøve at snakke med Mine i Møllen om det. Det er ikke så længe siden, jeg var nede og hente noget møllekorn, fortalte han. De havde så meget at male den dag. Kornet var ikke færdig, da jeg kom, jeg måtte vente noget på det. Jeg kom så ind i møllestuen. Der sad Sofus Laj og Per Thomas i Krøjgård med et glas og en klar flaske på bordet foran dem. Jeg fik også et sæde og faldt i snak med de her to stabejsere. De er nu gode nok, men der var ingen af dem, der havde meget tilovers for cyklerne, som vi faldt i snak om. – Per Thomas mente, det var galskab den riden på cykel. Det skulle forbydes, sagde han, det er til at jage heste og vogne i grøften med.

Mine gik ud og ind af stuen, og gik nok og lyttede noget til det her snak, så siger hun: – Skal jeg ikke også forbydes at hænge vasketøj på en snor, for det kan nogle tossede krikker da heller ikke stå for. – Nå, siger så Per Thomas, sådan noget hænger man da heller ikke op på landevejen. – Nej, men jeg vil da helst have vores hængt op her i nærheden af møllen. Der var en møllegæst her en gang, der beklagede sig sådan, fordi han mente, at han nær ikke var nået hertil, fordi jeg havde hængt nogle skjorter

Snor dæomm omtrent laangs mæ æ Kalgordi·g. De æ da't li·g ve æ Vej. Foræsten trower a, de passer, hwa a haar hør, nower Mænd sej hæ·r aa snak om, te naar æ Kusk bløw ræj, o æ Hæ·st djæ Vej·en nok, saa ku æ Hæ·st snaar mærk de, saa bløw di osse ræj·, saa ka a godt tenk mæ, te han ær skidt ky·ern. A haa osse en be'te Graand Faastand o Hæ·st, dem kommer dæ saa manne aa hæ·r. Naar føst dæ kommer ret nower Sykler o æ Vej·, saa sier æ Hæ·st dem slæt e't.

– De·l waa læng· inden de skier, sejer saa Sofus Laj'. – Nej, de vel saamænd e't. A'el da snaar haa'n Syk'el, aa de trower a, dæ æ manne dæ vel. – Nej, hold no ledt, sejer saa Pe Tammes, a trower engen

Bicyklen eller væltepeteren der skræmmer kusk og heste.
Efter original af Currier & Ives.

---

op på snoren deromme omtrent langs med havediget. Det er da ikke lige ved vejen. Forresten tror jeg, det passer, hvad jeg har hørt nogle mænd sidde her og snakke om, at når kusken blev ræd, godt nok på hestenes vegne, så kunne hestene snart mærke det, så blev de også rædde; så kan jeg godt tænke mig, at han er skidt kørende. Jeg har også en lille smule forstand på heste, dem kommer der så mange af her. Når først der rigtig kommer nogen cykler på vejene, så ser hestene dem slet ikke.

– Det vil vare længe inden det sker, siger så Sofus Laj. – Nej, det vil såmænd ikke. Jeg vil da snart have en cykel, og det tror jeg, der er mange der vil. – Nej, hold nu lidt,

Syk'el du fo'r. Ær dæ endle jen heller anden, dæ fo'r jen, saa æ de nok Kaa·l. De æ i hwer Fald e't nøj faa Piger. – Jaaw, de ka I trow, de ær, sejer hun saa Mine. Hu blywerr indda osse skjøn, naar en li·g ka sæt sæ o sørn jen, aa fa·r en snaar ve'r a nower Teng aa sej·, saa ka en væ i Holsbrow. Ja, en ka kør te Viborg, om en vel. Mi Kusine haa faat jen, ves for en Par Monerr sin·d. Hun æ swæ'r faanywer mæ'n, haa hun skrøwen. Te Foror vel hun sæt sæ o hinde Syk'el aa besø·g mæ. Dæ æ da iliwaller en fem sejs Mi'l. – Ja, sejer Sofus Laj', saa trækker du nok æ Væltepeder u'r aa æ Sku'r aa føller mæ hind tebaag ijen. – Nej, indda, haa du sørn Fantasi, jaaw, faa de tenk'er a da osse, a vel, swaa·r Mine.

Dæhæ·r taaw Mænd sna'ker om·, da Mine wa gon aa' æ Stow·, te de wa ni Pjat de hiele, de hun gik aa saa·j. Hinde Kusine haa naturlevis engen Syk'el, aa Mine fo'r heller engen. – No wa Julius iløw'ler ve'r aa trow, te de e't wa jene Snak. Hwis Mine vel haa'en Sy'kel, saa·j han, aa de stoler a't o, te hun e't vel, saa ska hun saamænd osse nok fo jen. De æ nower bow·en Folk dem i æ Møll. De rawer e't vidt faa Jør·n Møller aa gi hans gjæw· Pi·g, hans jenest Dæ'ter en Syk'el. Nok om de, sejer han te sidst Julius, men a vild iløw'ler gja·r si'e Mine i æ Møll krawel o en Syk'el.

---

siger så Per Thomas, jeg tror ikke, du får nogen cykel; er der endelig en eller anden, der får en, så er det nok karle. Det er i hvert fald ikke noget for piger. – Jo, det kan I tro, det er, siger hun så Mine, hvor bliver det endda også skønt, når man lige kan sætte sig på sådan en, og før man snart ved af det, så kan man være i Holstebro. Ja, man kan køre til Viborg, om man vil. Min kusine har fået en, vist for et par måneder siden. Hun er svært fornøjet med den, har hun skrevet. Til foråret vil hun sætte sig på sin cykel og besøge mig. Der er da alligevel en fem seks mil. – Ja, siger Sofus Laj, så trækker du nok væltepeteren ud af skuret og følger med hende tilbage igen. – Nej endda, har du sådan en fantasi, jo, for det tænker jeg da også, jeg vil, svarede Mine.

De her to mænd snakkede om, da Mine var gået ud af stuen, at det var noget pjat det hele, det hun gik og sagde. Hendes kusine havde naturligvis ingen cykel, og Mine får heller ingen. – Nu var Julius alligevel ved at tro, at det ikke var ene snak. Hvis Mine vil have en cykel, sagde han, og det stoler jeg ikke på, at hun ikke vil, så skal hun såmænd også nok få en. Det er nogle velhavende folk dem i Møllen. Det betyder ikke stort for Jørn Møller at give sin kære pige, hans eneste datter en cykel. – Nok om det, siger han til sidst Julius, men jeg ville alligevel gerne se Mine i Møllen kravle op på en cykel.

A so' te æ Klaa'k, saa læ't a mæ aa sejer: – Ja, no ska I ha Tak for i Daa', no go'r a. – Ja, hold, sejer saa Julius, vi vel mej. Di Klaa'k æ ves faa faast. – Nej, en ær e't, swaa·r a. Din· æ ves faa sajt. No haa a set hæ·r læng· nok. A saa·j Fowal aa gik. A trower nok æ Krigskammerater fulle a'ter, men a haaj saamænd faat nok a djæ Sælskab for i Daa.

A gik nierar. Æ Vown wa begynd aa kør u'er aa æ Kjømandsgo·r, nower opar aa nower nierar æ Gaa·r. For nower Staa·nd sin·d sammelt sæ Alteng hæ·r i Holsbrow – Folk, Høwder aa Hæ·st, no wa di ve'r aa spre·s ijen. Nower wa nok no'ej nøj Stø'k u'r o æ Landvej·. Men de vel nok iløw'ler waa·r nower Staa·nd ino, inden dem sidst kommer aste. Dæ wa a'terhaa'nd bløwen Plads i æ Staa·ld te æ Markenshæ·st. Nier i æ Kjømandsgord i æ Østergaa·r kam dæ en hal' Snes Stø'ker u'r i jen Ræ'k, di wa mæ æ Gri·mskawt bonden i æ Haller o hwerander. De ku or·lig skenger i æ Gaa·r, naar al dem Bi·en traj i æ Brosti·en. Dæ bløw saa'j, te de wa Holsbrow Praanger Kristian Krammer hans. Dem flæst a dem wa nok bløwen kjøwt op hæ·r o Holsbrow Mar'ken. No haaj di faat en Fu'er aa sku saa allere· aste te Viborr, dær wa Mar'ken i Maa·r – næj de ka væ·r, te de e't wa inden den aa·n Daa'.

Jeg så til klokken, så lettede jeg mig og sagde: - Ja, nu skal I have tak for i dag, nu går jeg. – Ja, holdt, siger så Julius, vi vil med. Dit ur går vist for hurtigt. – Nej, det gør ikke, svarede jeg. Dit går vist for langsomt. Nu har jeg siddet her længe nok. Jeg sagde farvel og gik. Jeg tror nok, krigskammeraterne fulgte efter, men jeg havde såmænd fået nok af deres selskab for i dag.

Jeg gik nedad (mod torvet). Vognene var begyndt at køre ud af købmandsgårdene, nogle op ad og nogle ned ad gaden. For nogle timer siden samlede alting sig her i Holstebro – folk, kreaturer og heste, nu var de ved at spredes igen. Nogle var nok nået et stykke ud på landevejene. Men det vil nok alligevel vare nogle timer endnu, inden de sidste kommer af sted. Der var efterhånden blevet plads i staldene til markedshestene. Nede i købmandsgården i Østergade kom der en halv snes stykker ud i en række, de var bundet i halen af hverandre med grimeskaftet. Det kunne ordentlig runge i gaden, når alle de ben trådte i brostenene. Der blev sagt, at det var holstebroprangeren Kristian Krammers. De fleste af dem var nok blevet købt op her på Holstebro Marked. Nu havde de fået et foder og skulle så allerede af sted til Viborg, der var marked i morgen – nej det kan være, at det ikke var før i overmorgen. Rytteren, der sad på den

Æ Rytter, dæ so' o den forrest Hæst, ka fo sæ en ordlig Ri·tu'r. Foreløbig blywerr nok e't længer ind te Haa·gbro' Krowr. Dæ ka a tenk mæ, te di ska indstaaldes i Næt.

Mødt i æ Østergaa·r traf a Kathrine, hun kam gonen lisaa stell hen imor æ Sto·r Tor'e. Hun gik, lisom hun so' atter nower, aa so' et li·gstraks mæ. De wa, lisom hun bløw nøj faaskræ'ker, li·som a snakker te hind. – Du ær saa e't taan te'r hjem ino, saa·j a. – Nej, men a ska snaar aste. A haar de mjest aa æ Ti fulles mæ Jensine i Meldgord. No kjo·r djæ Vown for en bette Stø'r sin·d, aa hun kam jo mej. – A spuer, om dæ wa engen hun vest, te hun ku aa·g mej. – Næej, a rejner mæ'r, te a ska go. Ja, Niels Sønderkjær tæster mæ an faa e't ræt læng· sin·d, han saa·j, te no ku a li·g kom op aa kyer mæ ham. De tøt a no e't, te a vil·d. A saa·j, te a vest e't andt, ind han haaj fuld Las heru'r, aa de sku han wol saa osse ha hjemar. Nej, nej, saa·j han Niels, de wa jenne ong Folk, aa a ka jo faastaa, te di ska ind aa danns, aa de trowr a't, te a ska. A holder jo heller et aa' aa bi· a'ter dem. Han saa·j: Gue Faanyw'els, da han gik. A ku faasto o ham, te han rejent mej, te a osse sku danns. De ska a no e't. De Markensdans de passer e't ret mæ.

---

forreste hest, kan få sig en ordentlig ridetur. Foreløbig bliver det nok ikke længere end til Hagebro Kro. Der kan jeg tænke mig, de skal indstaldes i nat.

Midt i Østergade traf jeg Kathrine, hun kom gående lige så stille hen imod Store Torv. Hun gik, ligesom hun så efter noget, og så ikke lige straks mig. Det var, ligesom hun blev noget forskrækket, lige da jeg snakkede til hende. – Du er så ikke taget hjem endnu, sagde jeg. – Nej, men jeg skal snart af sted. Jeg har det meste af tiden fulgtes med Jensine i Meldgård. Nu kørte deres vogn for lidt siden, og hun kom jo med. – Jeg spurgte, om der ikke var nogen, hun vidste, hun kunne køre med. – Nej, jeg regner med, at jeg skal gå. Ja, Niels Sønderkjær antastede mig for ikke ret længe siden, han sagde, at nu kunne jeg lige komme op at køre med ham. Det syntes jeg nu ikke, at jeg ville. Jeg sagde, at jeg vidste ikke andet, end han havde fuldt læs herud, og det skulle han vel så også have hjemad. Nej nej, sagde han Niels, det var ene unge folk, og jeg kan jo forstå, at de skal ind og danse, og det tror jeg ikke, at jeg skal. Jeg bryder mig jo heller ikke om at vente på dem. Han sagde: God fornøjelse, da han gik. Jeg kunne forstå på ham, at han regnede med, at jeg også skulle danse. Det skal jeg nu ikke. Det markedsdans det passer ikke rigtig mig.

Hun spuer, om a haa·j nower aa følles mej heller vest jen, te a ku aa·g mej. A saa·j nej. – De wa ves æ Mjeneng te Julius Jensen aa mæ sku følles, men no ve'r a faaræsten da't, hu han ær. – Kathrine, sejer a saa, vel du følles mæ mæ? – Ja de·l a gja·r. – A gik tæt hen te hind aa sejer saa: Kathrine, vel du alti følles mæ mæ? – Ja, swaar hun. – Vel du osse mej øwer te æ Guldsmed, no mæ de samm? – Ja, de vel a gjar.

Dæ wa jen, dæ bløw saa glaa, ja a trower, dæ wa tow. Vi gik øwer o æ Sønderland te æ Guldsmed. Baag a'ter wa vi in·d ve·n Bager aa fo Kaffe. De bløw selde, inden vi kam hjem, men de gjor engen Teng. De wa den bedst Mar'ken, a haa waat te.

Marinus Poulsen, Højlund, Mejrup pr. Holstebro.

Hun spurgte, om jeg havde nogen at følges med eller kendte en, som jeg kunne køre med. Jeg sagde nej. – Det var vist meningen, at Julius Jensen og jeg skulle følges, men nu ved jeg for resten da ikke, hvor han er. – Kathrine, siger jeg så, vil du følges med mig? – Ja det vil jeg gerne. – Jeg gik tæt hen til hende og siger så: Kathrine, vil du altid følges med mig? – Ja, svarede hun. – Vil du også med over til guldsmeden, nu med det samme? – Ja, det vil jeg gerne.

Der var en, der blev så glad, ja jeg tror, der var to. Vi gik over på Sønderland til guldsmeden. Bagefter var vi inde ved en bager og få kaffe. Det blev sent, inden vi kom hjem, men det gjorde ingenting. Det var det bedste marked, jeg har været til.

(Slut)*

* Hele Marinus Poulsens fortælling vil senere – efter en vis ensretning af forfatterens ortografi – blive lagt ud på centrets hjemmeside: www.hum.au.dk/jysk